

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

БЕРЕЖНА Ірина Вікторівна

УДК 330.3:332.1(477.75)

**НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
(НА МАТЕРІАЛАХ АР КРИМ)**

Спеціальність 08.10.01 –
Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів – 2005

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Долішній Мар'ян Іванович,

Інститут регіональних досліджень НАН України, директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Пирожков Сергій Іванович,

Об'єднаний інститут економіки НАН України, директор (м.Київ)

доктор економічних наук, професор

Пила Василь Іванович,

Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та питань європейської інтеграції України, завідувач відділом (м.Київ)

доктор економічних наук, професор

Мальський Маркіян Зіновійович,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
декан (м.Львів)

Провідна установа: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, відділ проблем розвитку і розміщення галузей економічної сфери (м.Київ)

Захист відбудеться 25 березня 2005 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.154.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026, м.Львів, вул.Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 25 лютого 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

В.І. Жовтанецький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В Україні в умовах демонтажу адміністративної економіки підвищується актуальність і посилюється необхідність прогнозування регіонального соціально-економічного розвитку. Це зумовлено: по-перше, необхідністю ліквідації диспропорцій у галузевій та територіальній структурі національної економіки в результаті недооцінки територіального поділу праці, усунення неефективного використання місцевого природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу, нейтралізації надмірного забруднення навколишнього середовища, які сформувалися в період існування командно-адміністративної системи; по-друге, гострою потребою уникнення деструктивних процесів на різних ієрархічних рівнях (локальному, регіональному, національному) при впровадженні ринкових перетворень; по-третє, необхідністю формування ефективного поступу регіонів в найближчій і більш віддаленій перспективі.

В результаті в суспільстві сформувалася думка, що настав принципово новий етап перетворень, пов'язаний із формуванням нового суспільства, яке повинно мати постіндустріальний характер. Безумовно такі перетворення, як в країні загалом, так і в її регіонах зокрема, повинні спиратися на власні економічні стратегії, що базуються, передусім, на новій парадигмі соціально-економічного і культурно-духовного розвитку.

Ось чому так важливо розробити основні концептуальні внутрішні важелі перспективного розвитку регіонів, які повинні забезпечити належне місце цих регіонів у структурі національної економіки. З точки зору забезпечення ефективного перспективного поступу кожного регіону України, розв'язання такого завдання можливе при розробці та обґрунтуванні багатоваріантних концепцій соціально-економічного зростання того чи іншого регіону в умовах наявних в його межах ресурсів.

Зазначимо, що проблеми прогнозування та управління соціально-економічним розвитком регіону в умовах побудови ринкової економіки знайшли висвітлення в публікаціях багатьох вітчизняних дослідників, зокрема, таких як О.Амоша, Н.Багров, Г.Балабанов, Б.Буркинський, В.Василенко, С.Вовканич, В.Геець, М.Долішній, Б.Данилишин, С.Дорогунцов, С.Іщук, Ф.Заставний, С.Злупко, Б.Кваснюк, С.Кіреєв, В.Кравців, В.Куценко, Е.Лібанова, І.Лукінов, М.Мальський, В.Мамутов, В.Мікловда, І.Михасюк, В.Павлов, В.Пиля, С.Пирожков, Я.Побурко, В.Поповкін, Л.Руденко, І.Сало, Д.Стеченко, В.Симоненко, В.Тарасенко, В.Тимчук, А.Федоренко, М.Чумаченко, О.Шаблій, Л.Шевчук, О.Яременко.

Такі проблеми активно вивчаються і за кордоном. Так, в Україні викликають інтерес праці іноземних регіоналістів, які активно співпрацюють з українськими вченими в площині взаємного використання досвіду дослідження регіонів і формування регіональної політики країни. Серед

таких регіоналістів - О.Гранберг (Росія), П.Кузьмішин (Словаччина), О.Літовка (Росія), З.Макела (Польща), Р.Патора (Польща), В.Фатєєв (Білорусь), Р.Федан (Польща) та інші.

Проте низка питань теоретичного та методичного характеру вимагає поглиблених досліджень. Зокрема, на сьогоднішній день недостатньо вивчені зовнішні й внутрішні ризики регіонального розвитку, відсутні обґрунтовані методичні рекомендації щодо їх врахування при розробці прогнозних документів, потребують вдосконалення механізми управління регіональними економічними системами, слабо пророблені питання врахування національних пріоритетів при окресленні напрямків соціально-економічного розвитку конкретного регіону, вимагають нових підходів шляхи визначення регіональних детермінант соціально-економічного зростання тощо.

Організація досліджень відзначених та інших проблем і висвітлення отриманих в процесі їх здійснення результатів сприятиме формуванню наукової основи для розробки концепцій перспективного соціально-економічного зростання в умовах оптимального використання наявних в межах регіону природних та соціально-економічних ресурсів, що в кінцевому випадку забезпечить повноцінне, стабільне й життєздатне на глобальному рівні зростання національної економіки в цілому.

Таким чином, є очевидним, що дослідження проблем, пов'язаних з розробкою концепцій соціально-економічного зростання регіонів, орієнтованих на оптимізацію використання наявних в їх межах ресурсів та вибір стратегічного напрямку розвитку кожного з регіонів України, є надзвичайно актуальним в наш час.

Недостатнє вивчення цих та інших подібних питань, актуальність їх дослідження для забезпечення ефективного розвитку національної економіки допомогли окреслити основні напрями наукових пошуків дисертанта та розставити відповідні акценти в нашому дослідженні.

Його особливістю є те, що вивчення соціально-економічного зростання регіону здійснено на прикладі АР Крим. Методологічну основу дослідження структури господарства АР Крим становлять загальнонаукові прийоми регіонально-економічних досліджень, класичні положення економічної теорії, наукові публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань управління розвитком територій, чинне законодавство України у сфері регіонального прогнозування і стратегічного планування.

Таким чином, тема “Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання регіону (на матеріалах АР Крим)”, яка обрана нами для дисертаційного дослідження, є актуальною і своєчасною.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з виконанням наукових держбюджетних досліджень, передбачених планом НДР ІРД НАН України (м.Львів): “Теоретичні основи регіональної політики” (№Д.Р. 0197U002572), “Механізм реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки” (№

Д.Р. 0100U002572). Крім того, дане дисертаційне дослідження корелюється з бюджетними темами, що виконувалися згідно з планом наукових досліджень в Національній академії природоохоронного та курортного будівництва (м.Сімферополь), а саме: “Механізми управління регіональним розвитком в умовах трансформації економіки” (№Д.Р. 0101U002980), “Підходи до економічної оцінки природних ресурсів берегової зони моря” (№ Д.Р. 0104U003267).

При виконанні вказаних робіт дисертант приймала безпосередню участь у формуванні теоретичних і методичних підходів, створенні науково-методичного апарату, проведенні аналітичних та прогнозних розрахунків, експертних оцінок проблем і перспектив, що стосуються різних аспектів розвитку регіонів.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в формуванні нового напрямку економічного вивчення регіону, котрий володіє унікальними ресурсами, зокрема в поглибленні наукових основ розробки концепцій соціально-економічного зростання регіону та обґрунтування вибору стратегічного напрямку його розвитку в умовах реформування економіки.

Досягнення мети вимагало розв’язання наступних завдань:

- уточнення змісту понять “соціально-економічний розвиток регіону”, “соціально-економічне зростання регіону” та встановлення співвідношень між ними; конкретизація змісту понять „концепція соціально-економічного зростання регіону”, “специфічний регіон”, „проблемний регіон”, „депресивний регіон”, „унікальний регіон”, „віртуальний регіон” з метою розширення можливостей всебічної характеристики, діагностики та прогнозування розвитку регіональної суспільної системи;
- вивчення особливостей і проблем формування таких понятійно-термінологічних систем регіональної економіки, як „регіон”, „стратегічний розвиток” та інших для встановлення місця уточнених і новостворених термінів і понять;
- оцінка соціально-економічного зростання регіону через призму найпоширеніших економічних теорій і концепцій в контексті можливостей використання останніх при створенні й обґрунтуванні нових теорій та концепцій;
- аналіз та відбір факторів побудови нових концепцій соціально-економічного зростання регіону в умовах перехідної економіки України;
- здійснення аналізу досвіду зарубіжних країн у галузі регіонального прогнозування та оцінка можливостей його використання в Україні;
- дослідження системи відліку для визначення стартового рівня при розробці концепцій соціально-економічного зростання в економічній системі перехідного періоду;
- вивчення та аналіз ресурсного потенціалу й дослідження проблем його використання в специфічному, унікальному, проблемному регіоні в умовах трансформації економіки;

- оцінка природно-ресурсного потенціалу в фокусі ризиків регіонального розвитку;
- здійснення аналізу наявності та використання видів ресурсів регіону у світлі національних пріоритетів та регіональних детермінант;
- дослідження трансформації регіонального розвитку України в контексті сучасних тенденцій глобалізації економіки;
- здійснення оцінки галузевої структури економіки Криму через призму національних пріоритетів, регіональних детермінант і в контексті ризиків регіонального розвитку;
- здійснення оцінки адміністративно-територіального поділу АР Крим та виявлення проблем територіальної організації АР Крим відносно національних пріоритетів та регіональних детермінант та в контексті ризиків регіонального розвитку;
- встановлення особливостей врахування національних пріоритетів та регіональних детермінант при прогнозуванні використання наявних ресурсів Криму в нових концепціях соціально-економічного зростання;
- обґрунтування методичних рекомендацій розробки концепцій соціально-економічного зростання регіону;
- обґрунтування вибору концепції перспективного соціально-економічного зростання Криму на період до 2015 року.

Оскільки основним конкретним **об'єктом дослідження** обрано регіональну суспільну систему АР Крим, то розв'язання означених вище завдань апробовано, насамперед, на прикладі цього регіону.

Предметом дослідження є теоритичні, методологічні та методичні основи соціально-економічного розвитку регіону на основі концепції його соціально-економічного зростання в умовах оптимізації використання наявних ресурсів в світлі національних пріоритетів та регіональних детермінант і в контексті врахування ризиків регіонального розвитку.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження сформована загальнонауковими прийомами економічних досліджень, класичними положеннями економічної теорії, науковими публікаціями вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань управління розвитком територій, чинним законодавством України у сфері регіонального прогнозування і стратегічного планування.

У процесі наукового дослідження використовувалася низка методів, серед яких найважливішими є: монографічний, статистичний, економічного аналізу – для всебічного вивчення об'єкту дослідження; системно-структурний аналіз – для окреслення об'єкту дослідження та його структури, обґрунтування основних елементів регіональної суспільної системи, виділення кластерів; метод порівняння – для виявлення місця АР Крим в національній суспільній системі, визначення національних пріоритетів та регіональних детермінант; картографічний – для

візуального вивчення явищ і процесів в АР Крим і на цій основі отримання нової інформації; моделювання – для оцінки запропонованих сценаріїв соціально-економічного зростання регіону; кореляційно-регресійний – для визначення і оцінки ризиків регіонального розвитку.

Інформаційною базою послужили матеріали спеціальних періодичних статистичних видань, що характеризують результати діяльності господарства АР Крим, стан суспільної регіональної системи в динаміці, аналітичні розрахунки автора, виконані в процесі проведення дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів.

1. Вперше:

- розроблено новий напрямок наукового дослідження соціально-економічного розвитку регіону як суспільної реальності і як об'єкту регіональної економіки, суть якого полягає у обов'язковому застосуванні наступних методологічних ходів при побудові концепцій соціально-економічного зростання регіону:
 - 1) всебічна оцінка системи “регіон” в сучасній системі відліку (виявлення запасів та рівня використання всіх видів ресурсів, аналіз галузевої і територіальної структури, оцінка опорного каркасу території, політико-адміністративного устрою);
 - 2) визначення стратегічної мети;
 - 3) врахування національних пріоритетів;
 - 4) дотримання регіональних детермінант;
 - 5) врахування ризиків регіонального розвитку;
- створено нову термінологію (терміни “ризиків регіонального розвитку”, “коефіцієнт ризику перевитрат ресурсів”);
- окреслено принципи підходів до оцінки рекреаційного потенціалу (двохпозиційність, комплексність, етапність, оптимальність, конкретизація), які дають можливість відобразити сукупні інтереси споживача та виробника рекреаційних послуг в контексті збереження можливостей відтворення рекреаційного потенціалу та в фокусі національних пріоритетів, регіональних детермінант і ризиків регіонального розвитку;
- запропоновано методика розрахунку коефіцієнту ризику перевитрат ресурсів в рекреаційно-економічному комплексі для визначення критичного антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал з метою розробки системи заходів, спрямованих на недопущення необоротних змін в середовищі;
- розроблено пропозиції щодо створення низки кластерів (туристичного, лікування верхніх дихальних шляхів, лікування туберкульозу, індустрії розваг та інших) в рамках рекреаційно-економічного комплексу АР Крим з метою поліпшення

селективно-спеціалізованого обслуговування рекреантів та поліпшення управління рекреаційно-економічним комплексом загалом;

- на основі аналізу наукової літератури, архівних матеріалів та історичних джерел виявлено патогенні зони та особливості їх впливу на деформацію територіальної організації регіональної суспільної системи “АР Крим” і на стан здоров’я рекреантів, які використовують такі зони як рекреаційний ресурс регіону, що засвідчує необхідність врахування отриманих результатів в містобудівництві, районному плануванні, управлінні та при здійсненні будь-якої іншої діяльності, насамперед в сфері охорони здоров’я;
- запропоновано сім можливих сценаріїв соціально-економічного зростання АР Крим в рамках вибраної моделі, означеної нами як інноваційно-мобілізаційна модель соціально-економічного зростання регіону диверсифікованого типу; в кожному сценарії визначено регіональні інтереси і можливі ризики їх реалізації; запропоновано сценарій, в якому узгоджуються регіональні детермінанти з національними пріоритетами при запобіганні ризиків регіонального розвитку;

2. Удосконалено:

- структуру понятійно-термінологічної системи „Регіон”, яка складається з низки підсистем, найважливішими з яких є понятійно-термінологічні підсистеми „Структура регіону”, „Процеси в регіоні”, „Стратегічний розвиток регіону”, а також окреслено склад термінів, що формують вказані підсистеми.
- зміст найважливіших понять, які входять в склад виділених автором понятійно-термінологічних підсистем системи “Регіон”, зокрема: “соціально-економічний розвиток регіону”, соціально-економічне зростання регіону”, “концепція соціально-економічного зростання регіону”, “рекреаційний потенціал”, з метою досягнення узгодженості як між окремими термінами і поняттями, так і між понятійно-термінологічними підсистемами;
- авторську структуру рекреаційно-економічного комплексу як системи з трьома рівнями специфічних елементів (ядро, інфраструктурні та допоміжні об’єкти), об’єднаних селективно-спеціалізованою функцією, котрі тільки в сукупності можуть забезпечити комплексну рекреаційну послугу;

3. Знайшли подальший розвиток:

- теоретичні положення економічних напрямків, теорій і концепцій, в яких відображені різні інструменти, використання котрих приводить до кінцевої мети - соціально-економічного зростання суспільної системи у всіх можливих формах, в напрямку відбору тих

- інструментів, що сприятимуть забезпеченню відновлення конкретної територіальної суспільної системи із збереженням її самоідентифікації на якісно новому рівні;
- класифікація за пріоритетним значенням для об'єкту дослідження факторів створення і реалізації нових концепцій соціально-економічного зростання у напрямку виділення факторів першого (детермінують особисті, регіональні та національні потреби) і другого порядку (визначають особливості процесів соціально-економічного розвитку та зростання);
 - обґрунтування моделі нового адміністративно-територіального устрою АР Крим, яка передбачає створення 6 округів (Сімферопольського, Ялтинського, Керченського Севастопольського, Євпаторійського, Джанкойсько-Красноперекопського) шляхом об'єднання окремих адміністративних районів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертаційного дослідження використані при створенні проекту “Программы экономического и социального развития АР Крым на 2004 год (Затвержденной постановою Верховной ради АР Крым від 18.04.2004 №817-3/04”, “Проекта региональной стратегии экономического и социального развития АР Крым” (затвердженого распоряжением Ради Міністрів АР Крым від 1.09.2004 № 391Р “О проекте региональной стратегии экономического и социального развития АР Крым”), аналітичної записки Кабінету Міністрів України “Про потенціал природних лікувальних ресурсів АР Крим і можливості їх використання” (направлено в Кабінет Міністрів України 15 січня 2004 р.), документу “Основні напрямки розвитку санаторно-курортного і туристичного комплексу АРК до 2010 року” (затвержені Постановою Верховної Ради АР Крым від 17.03.2004 №849-3/04), що підтверджується довідкою про особистий внесок здобувача.

Крім того, положення роботи використані при розробці програм курсів “Регіональна економіка”, “Економіка підприємства”, “Організація управління виробництвом”, які викладаються дисертантом в Кримській національній академії природоохоронного та курортного будівництва.

Теоретичні узагальнення, висновки і пропозиції дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових досліджень і дискусій з проблем територіальної організації АР Крим, а також основою для розробки містобудівельної проектної документації.

Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню державотворчого процесу в АР Крим та в Україні.

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї і положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів роботи. Основні результати дослідження апробовані в проектах законодавчих актів, методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені у монографіях, статтях, впроваджені в управлінську практику.

Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, в тому числі на конференціях “Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” (20-21 квітня 2003 р); “Проблеми і перспективи розвитку транзитивної економіки” (Сімферополь, 2003), “Управління регіональним розвитком” (Сімферополь, 2003), “Регіональна економіка і механізми управління її розвитком” (Сімферополь, 2001), “Формування регіонального механізму управління народногосподарським комплексом України” (Сімферополь, 2004), „Регіоналістика: нові підходи до формування і розвитку територіальних суспільних систем” (Ялта, 2004), “Стратегія регіонального розвитку: методологія формування, муніципальна специфіка, механізм реалізації” (Чернівці, 2004).

Результати проведених досліджень апробовані в практиці діяльності адміністрації АР Крим.

Публікація результатів дослідження. Основні наукові положення, висновки і рекомендації автора опубліковані в 41 науковій праці, загальним обсягом 158,5 др.арк., в тому числі 80,7 др. арк. належить особисто автору.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку із 333 використаних літературних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 640 сторінок друкованого тексту. Робота містить 58 рисунків, 137 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ “Теоретико-методологічні основи дослідження соціально-економічного зростання регіону” присвячено окресленню, уточненню та удосконаленню понятійно-термінологічного апарату, необхідного для здійснення дослідження, оцінці соціально-економічного зростання регіону через призму найпоширеніших економічних теорій і концепцій, відбору та аналізу факторів побудови нових концепцій соціально-економічного зростання регіону в умовах трансформації економіки України, розробці методології побудови нових концепцій соціально-економічного зростання регіону.

Після здобуття незалежності, в Україні активізувалося дослідження теоретичних проблем, які сприяли формуванню різних наукових підходів до вивчення, розуміння змісту та визначення перспектив розвитку того чи іншого регіону. Стало очевидним, що питання регіонального розвитку є міждисциплінарними, багатоаспектними, а тому їх розв’язання в кожному конкретному випадку залежить від цілей, під кутом зору яких вони вивчаються та розв’язуються. Вирішення цих питань в

значній мірі залежить від розвитку наукової мови регіональної економіки. Рівень розвитку наукової мови регіональної економіки детермінується регіональним дискурсом, який детально досліджений автором. Базуючись на цьому, досліджена понятійно-термінологічна система „регіон” та уточнена її структура. Ця система, на думку дисертанта, складається з низки підсистем, найважливішими з яких визначені понятійно-термінологічні підсистеми „структура регіону”, „процеси в регіоні”, „стратегічний розвиток регіону” (рис.1). Визначені найголовніші терміни кожної з підсистем та уточнений зміст понять, які цими термінами позначені. При цьому, зміст понять уточнювався з метою досягнення узгодженості як між окремими термінами і поняттями, так і між понятійно-термінологічними підсистемами. На підставі сказаного пропонується розмежувати зміст таких понять, як “соціально-економічний розвиток регіону” і “соціально-економічне зростання регіону”, які в науковій літературі є багатозмістовними. Вони окреслюють найрізноманітніші але переважно часткові явища і стани регіональної суспільної системи. Автор розуміє під соціально-економічним розвитком регіону циклічно-динамічні зміни (прогресивні та регресивні) станів регіональної суспільної системи, а під соціально-економічним зростанням регіону - якісні зміни станів окремих елементів такої системи в умовах зростання кількісних параметрів цих елементів, в результаті чого відбуваються прогресивні якісні трансформації.

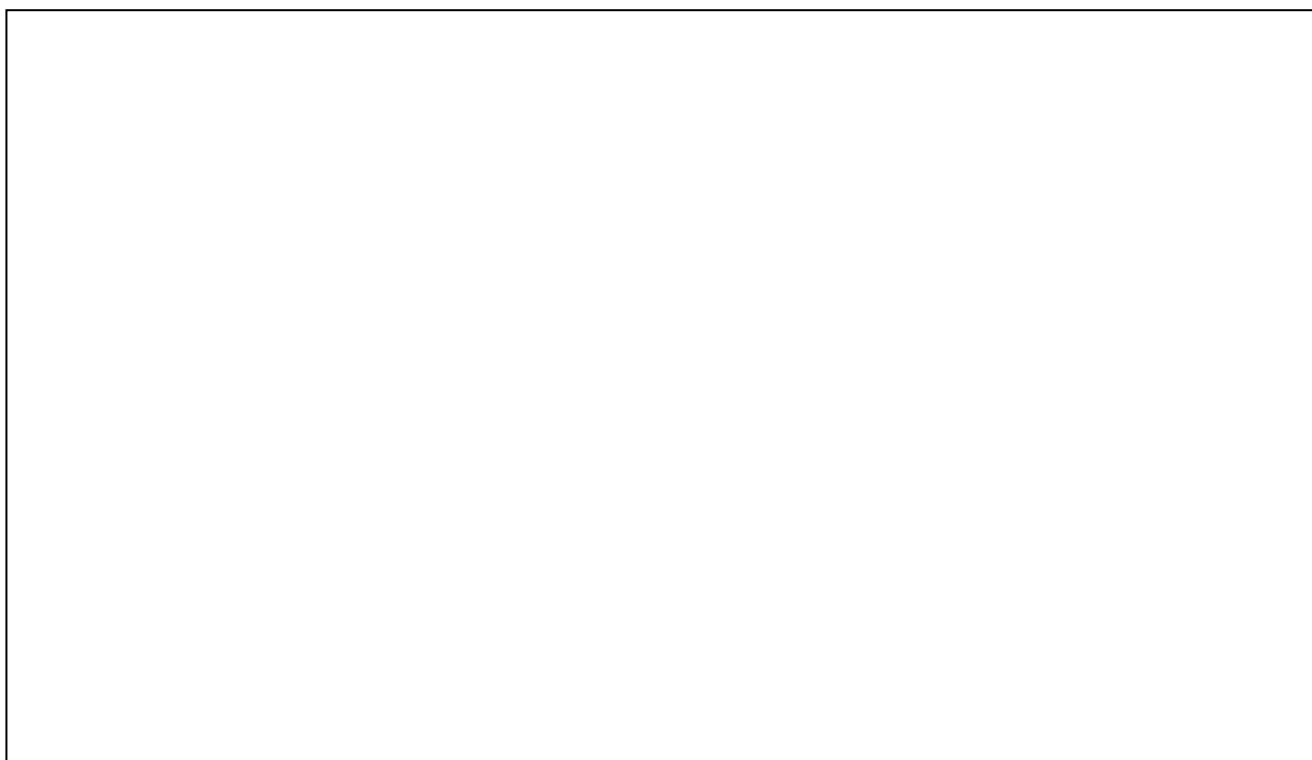


Рис.1. Структура понятійно-термінологічної системи “Регіон”

Аналіз понятійно-термінологічного апарату цього дослідження необхідно доповнити поняттям „концепція соціально-економічного зростання регіону”, під яким розуміємо теорію

(теорії), яка переведена в алгоритм забезпечення соціально-економічного зростання конкретного регіону.

Не можна не зупинитися ще й на таких термінах і поняттях, як „національні пріоритети”, „регіональні детермінанти” та „ризики регіонального розвитку”, які окреслюючи головні ідеї дослідження червоною ниткою проходять через усі параграфи і розділи дисертації. До речі вони є головними в однойменних понятійно-термінологічних підсистемах системи „регіон”, які слід інтенсивно розвивати.

Національні пріоритети автор визначає стосовно кожного регіону як ті національні ідеї, національні постулати чи частини регіональних потенціалів, реалізація або використання яких є більш важливі для національної системи з огляду на пріоритети та інтереси її розвитку, ніж для регіональної системи при умові недопущення збитків в процесі самовідтворення регіональної суспільної системи. В різних регіонах необхідно в обов'язковому порядку враховувати при формуванні концепцій їх розвитку конкретні національні пріоритети. Безумовно, національні пріоритети можуть вступати в суперечність з регіональними детермінантами, під якими розуміємо визначальні для відтворення регіональної суспільної системи ресурси, інформацію, ідеї чи постулати і, навіть, напрямки розвитку регіональних господарських комплексів.

І, нарешті, ризики регіонального розвитку, які повинні враховуватися в обов'язковому порядку при розробці стратегій і концепцій подальшого розвитку національних, регіональних і локальних суспільних систем. Під ризиками регіонального розвитку слід розуміти можливі деформації регіональної суспільної системи (функціональні, структурно-компонентні, структурно-територіальні, інституційні, соціальні, економічні, фінансові, управлінські) у порівнянні з очікуваними (згідно з програмою, нормативним еталоном, бажаною моделлю, чи стратегією соціально-економічного розвитку регіону) станами цієї системи, які виникають під впливом невизначених на момент розробки програми, нормативного еталону, моделі, чи стратегії факторів, нових непередбачуваних і конфліктних ситуацій, нової розстановки політичних та інших сил як всередині регіональної суспільної системи, так і в зовнішньому по відношенню до неї середовищі. При цьому, можливі деформації можуть бути зростаючими (при відсутності заходів, спрямованих на їх подолання), стабільними (при недостатній кількості і якості заходів), або такими, що зменшуються (при належній кількості й якості заходів, реалізованих на основі даних соціально-економічного моніторингу динаміки стану регіональної суспільної системи).

Автором акцентується увага на необхідності здійснення в найближчий час фундаментальних досліджень, присвячених уточненню та збагаченню понятійно-термінологічного апарату, насамперед тої його частини, яка пов'язана з регіоном, зокрема з його будовою та процесами, що протікають в його межах. Для вироблення одностайних підходів до розуміння окремих понять

пропонується провести низку конференцій, семінарів, круглих столів, опублікувати регіонально-економічний словник, який сприятиме розвитку мови регіональної економіки.

Здійснена авторська ґрунтовна оцінка поглядів в економічних теоріях і концепціях на соціально-економічне зростання регіону, яка дозволила констатувати, що їх економічною метою є обґрунтування економічного розвитку та економічного зростання у всіх можливих формах. В цих теоріях зроблено акценти на різні фактори, методи чи сфери діяльності, необхідні для досягнення кінцевої мети. Автор наголошує: не так важливо, що саме лежить в основі тої чи іншої теорії (вартість праці, гроші, ціни, промисловість, торгівля чи сфера послуг). Більш важливим є відбір з них тих інструментів, які сприятимуть забезпеченню відновлення конкретної територіальної суспільної системи із збереженням її самоідентифікації на якісно новому рівні.

Зроблено висновок, що в наш час необхідна нова, сучасна теорія національного відтворення, яка б обґрунтовувала соціально-економічний розвиток національної держави з економікою перехідного до ринкового господарства типу та теорії регіонального відтворення в кордонах такої держави не тільки з врахуванням відібраних інструментів, про які говорилося вище, але й нових, що відповідають сучасним умовам господарювання.

У першому розділі проаналізована низка факторів, які визначають створення і реалізацію нових концепцій соціально-економічного зростання регіону в умовах перехідної економіки України, серед яких чільне місце відведено ризикам прогнозування соціально-економічного зростання та ризикам регіонального розвитку, зокрема ризикам соціально-економічного зростання. Здійснена класифікація за пріоритетним значенням для об'єкту дослідження факторів створення і реалізації нових концепцій соціально-економічного зростання, яка передбачає виділення факторів першого (детермінують особисті, регіональні та національні потреби) і другого порядку (визначають особливості процесів соціально-економічного розвитку та зростання).

Автором окреслена власна гіпотеза щодо методології побудови нових концепцій соціально-економічного зростання регіону, яка повинна базуватися на:

- виявленні точок відліку, які вказують на стартові можливості прогнозованого розвитку досліджуваної територіальної суспільної системи (табл.1);

Таблиця 1

Місце АР Крим в національному господарському комплексі (2004 р.)

Система показників	АР Крим	Україна	Частка АРК в Україні %
Населення, тис. чол.	2,100	47,6	4,41

Територія, тис. км ²	26,08	603,7	4,32
ВДВ, млн.грн.	6033	201100	3
Середньомісячна заробітна плата на одну особу, грн.	543,01	589,63	92,1
Оборот роздрібно́ї торгівлі, млн.грн.	4670,7	114086,4	4,1
Грузооборот, млрд.тис. км	7,3	469,4	1,6
Пасажирооборот, млрд.пас.км	5,6	104,7	5,3
Індекси продукції промисловості, %	119	116	-
Виробництво товарів народного споживання, фактичні ціни, млн. грн.	1200,0	48335,9	2,5
Продукція сільського господарства, млн. грн.	1856	55276	3,35
Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.	955,2	1070,9	89,0
Частка послуг, реалізованих населенню у загальному обсязі послуг, %	37,5	28,8	-
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. чол.	40,8	981,8	4,2
Кількість санаторно-курортних закладів, усього, од.	3268	567	17,4
Кількість оздоровлених осіб	3175723	961148	30,3

- визначенні місця і ролі національних пріоритетів та регіональних детермінант при прогнозуванні розвитку регіональних і локальних територіальних суспільних систем.
- врахуванні ризиків перспективного соціально-економічного розвитку територіальних суспільних систем.

У другому розділі “Оцінка наявного ресурсного потенціалу Криму” розкрита сутність національно-пріоритетних та регіонально-детермінантних окремих видів ресурсів, здійснена оцінка природно-ресурсного потенціалу в фокусі ризиків регіонального розвитку, проаналізовані стан й можливості розвитку рекреаційного, виробничого, інфраструктурного, екологічного, трудового потенціалів й потенціалу соціального середовища та проаналізовані можливі моделі перспективного використання ресурсного потенціалу АР Крим.

В науковій літературі сформовано кілька підходів до оцінки природно-ресурсного потенціалу, наприклад, узагальнений, SWOT- аналітичний та інші, які не дають можливості за

отриманими результатами визначити національно-пріоритетні та регіонально-детермінантні види ресурсів. У XXI столітті необхідні якісно нові оцінки природно-ресурсного потенціалу, які повинні здійснюватися через призму національних пріоритетів та регіональних детермінант, тобто з позиції корисності того чи іншого виду ресурсу не тільки для окремої людини, або того чи іншого виду діяльності, а й з огляду на забезпечення доцільного і безпечного для населення розвитку національного і регіональних комплексів як відносно самостійних територіальних суспільних систем. На цій основі потрібні нові, якісно відмінні від відомих на сьогоднішній день, підходи до використання природно-ресурсного потенціалу території.

Пропонується наступна схема дослідження природно-ресурсного потенціалу регіону (рис.2). Це не виключає застосування інших підходів, наприклад визначення структури природно-ресурсного потенціалу регіону на прикладі АР Крим на фоні аналогічної структури України, проаналізованої в рамках узагальненого підходу (рис. 3).

Хоча дані рис.3 переконують, що в АР Крим повинні застосовуватися специфічні, суттєво відмінні від загальноукраїнських, принципи оцінки використання природно-ресурсного потенціалу, але поставлені нами завдання вимагають використання запропонованого нами підходу. Адже, застосування такої схеми дослідження дозволило виявити національно-пріоритетні (рекреаційні та лісові ресурси, пам'ятки природи, природні ресурси моря) та регіонально-детермінантні (земельні, сільськогосподарські, паливно-енергетичні ресурси, ресурси будівельних матеріалів й питної води) компоненти природно-ресурсного потенціалу АР Крим.

Оскільки, рекреаційний потенціал АР Крим має унікальне значення як на глобальному рівні, так і для збереження генофонду нації та регіональної спільноти, автор вважає, що його слід розглядати у якості унікального національно-пріоритетного щодо збереження і використання компоненту ресурсного потенціалу АР Крим.

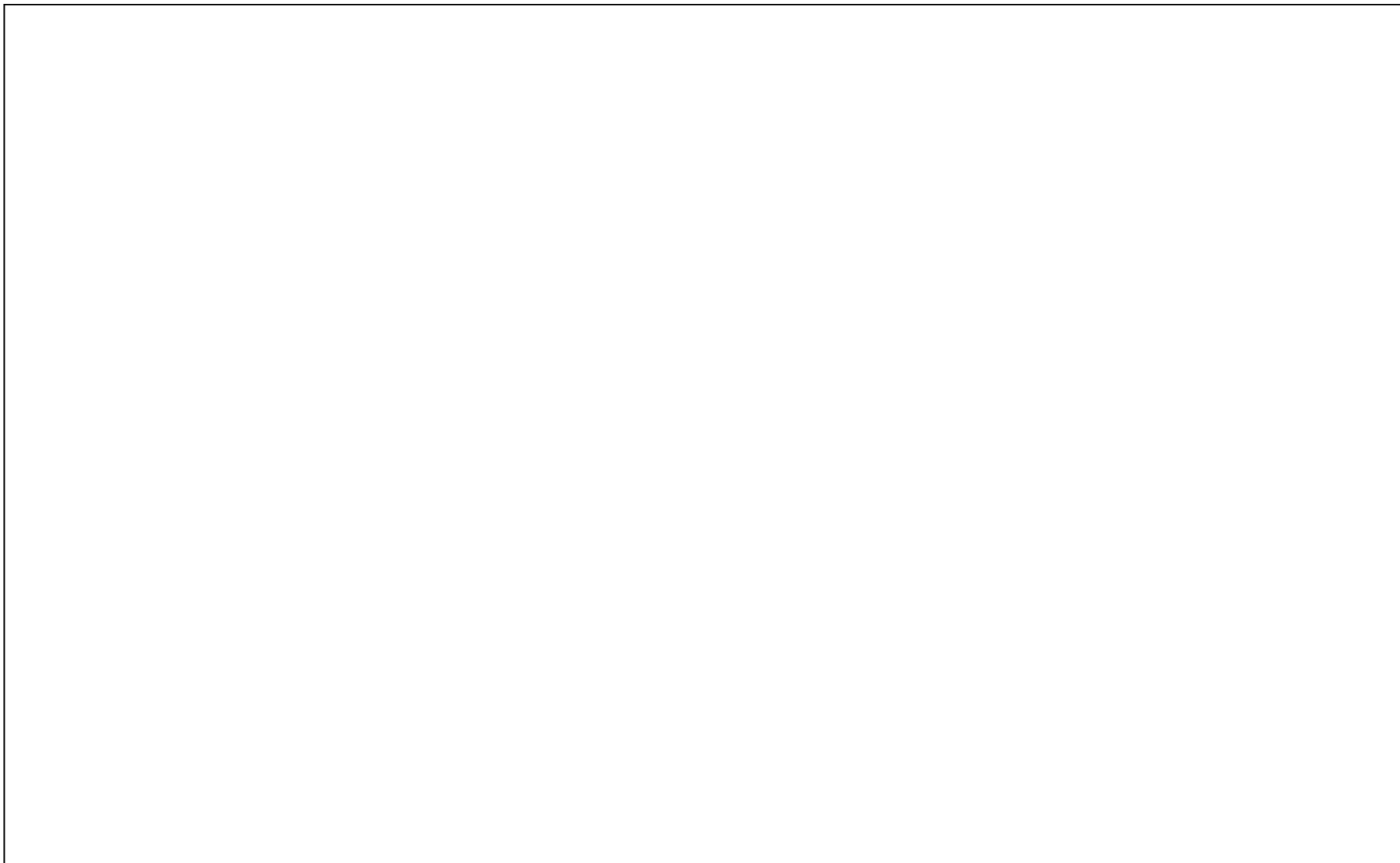


Рис.2. Схема дослідження природно-ресурсного потенціалу регіону

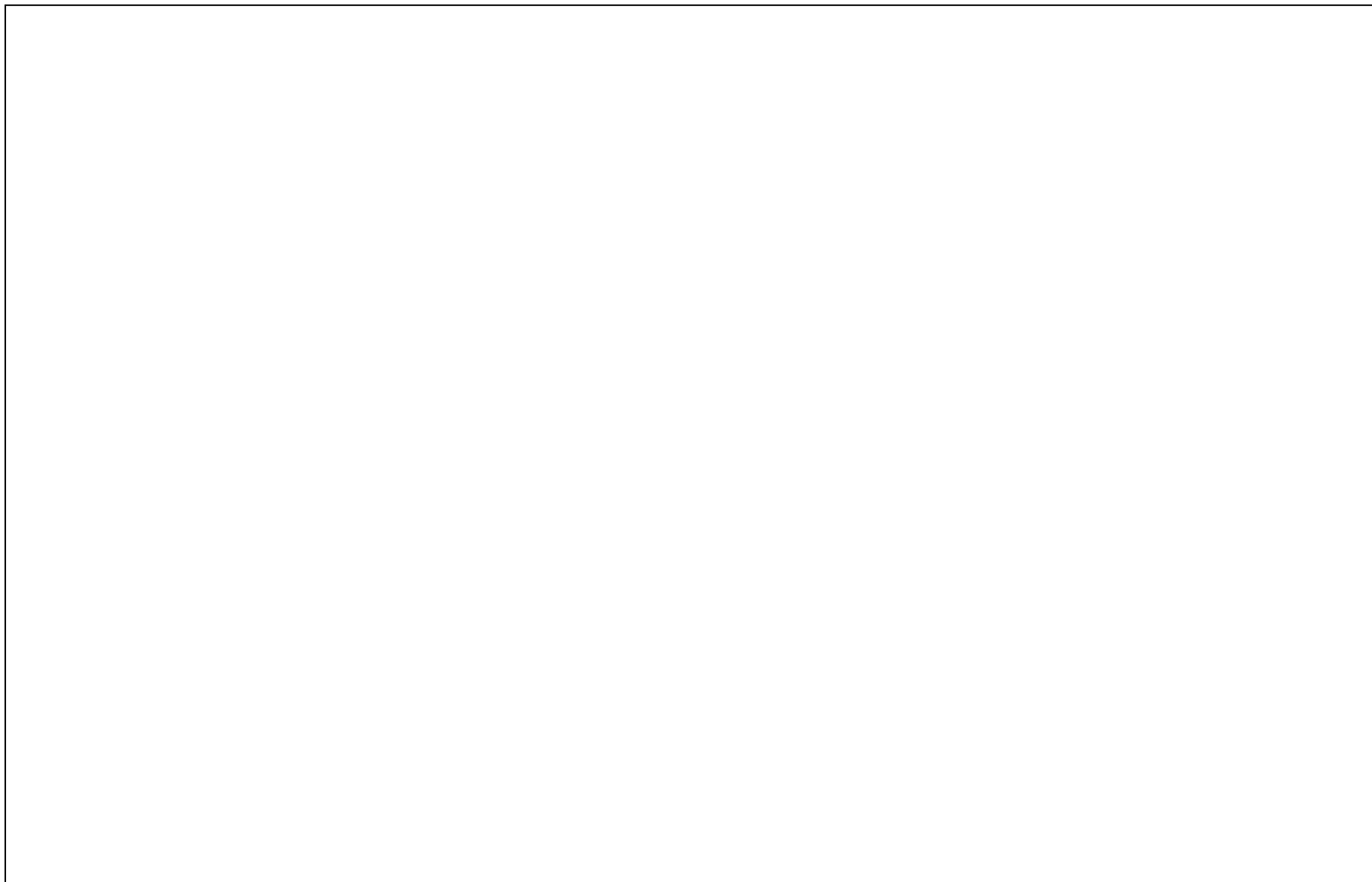


Рис.3. Сформовані в науковій літературі підходи до оцінки природно-ресурсного потенціалу



Рис. 4. Пропозиції формування принципів оцінки рекреаційного потенціалу

Зазначимо, що, коли мова йде про оцінку рекреаційного потенціалу, то запропонована і представлена на рис.2 схема дослідження природно-ресурсного потенціалу регіону повинна доповнюватися розробленими автором принципами, що подаються на рис.4.

Отримані результати оцінок рекреаційного потенціалу АР Крим на основі запропонованої концептуальної схеми, засвідчують про необхідність здійснення спеціальних, широкомасштабних і поглиблених досліджень з метою забезпечення повноцінного відтворення рекреаційного потенціалу та вирішенні принципових питань стосовно його національно-пріоритетного використання, що вимагає також розробки й впровадження Закону України „Про використання рекреаційних ресурсів АР Крим”.

Прогнозування використання ресурсів території доцільно здійснювати на основі моделей, що дозволяють визначити оптимальне співвідношення використання окремих видів ресурсів в інтегральному потенціалі регіону. Для вирішення цього завдання пропонується використати багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз.

Робочою гіпотезою слугувала ідея, суть якої полягає в тому, що ефективне використання потенціалу території АР Крим може одночасно забезпечити як підвищення добробуту постійного населення, так і рекреаційну привабливість для відпочиваючих. На основі цього досліджуваною ознакою (y) обрана кількість відпочиваючих у цьому регіоні. Факторні ознаки ($X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, X_7, X_8$) - складові інтегрального потенціалу регіону, відповідно валова додана вартість АР Крим; видобуток нафти, включаючи газовий конденсат; інвестиції в основний капітал, витрати на охорону навколишнього середовища й на раціональне використання природних ресурсів; кількість музеїв; кількість об'єктів культури клубного типу; кількість санаторіїв і пансіонатів з лікуванням; кількість баз відпочинку; обсяг шкідливих викидів в атмосферне повітря. Глибина аналізу - 9 років.

Як багатofакторні моделі застосовані лінійна й експонентна моделі, рівняння яких мають вигляд:

$$y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_4x_4 + b_5x_5 + b_6x_6 + b_7x_7 + b_8x_8$$

$$y_i = a_0 \cdot a_1^{x_1} \cdot a_2^{x_2} \cdot a_3^{x_3} \cdot a_4^{x_4} \cdot a_5^{x_5} \cdot a_6^{x_6} \cdot a_7^{x_7} \cdot a_8^{x_8}$$

Для визначення параметрів моделей - коефіцієнтів цих рівнянь використаний метод найменших квадратів, а як інструмент - Пакет аналізу Microsoft Excel. Реалізовані технології дозволили одержати відповідні рівняння моделей:

$$\bar{y} = 23,76 - 0,00009x_1 - 0,056x_2 + 0,00004x_3 + 0,02x_4 - 0,06x_5 + 0,14x_6 - 0,04x_7 + 0,09x_8$$

$$Y = 710,5 \cdot 0,99998^{x_1} \cdot 0,985^{x_2} \cdot 1^{x_3} \cdot 1,005^{x_4} \cdot 0,985^{x_5} \cdot 1,036^{x_6} \cdot 0,989^{x_7} \cdot 1,025^{x_8}$$

Середня похибка апроксимації для цих моделей становить $1,3636E-10$ й $4,531E-9$, відповідно, що дозволяє рекомендувати використання цих моделей для прогнозування. Оцінка статистичних характеристик множинної регресії - показника множинної кореляції й коефіцієнта детермінації, а саме:

$$R^2 = 1 - 5,4083E - 15 \approx 1$$

яка здійснена в роботі, дозволяє судити про тісноту зв'язку між результативною ознакою й набором досліджуваних факторів.

Для визначення ступеня впливу факторних ознак розраховані часткові коефіцієнти еластичності й частки бета-коефіцієнти (табл. 2).

Результати розрахунків

	<i>Викиди</i> (x_8)	<i>Бази відпочинку</i> (x_7)	<i>Санаторії</i> (x_6)	<i>Клуби</i> (x_5)	<i>Музеї</i> (x_4)	<i>Інвестиції</i> (x_3)	<i>Нафта</i> (x_2)	<i>ВДВ</i> (x_1)
<i>К-еластичн</i>	3,1343	-2,6072	5,0995	-10,9359	0,1188	1,4935	-1,2188	-0,0891
<i>Бета-коэф.</i>	2,4443	-3,9612	1,7745	-3,7986	0,1408	4,0271	-2,1171	-0,4156

Оцінка значень часткових коефіцієнтів еластичності, дозволяє стверджувати, що із збільшенням кількості інвестицій, санаторіїв, музеїв на один відсоток кількість відпочиваючих збільшиться відповідно на 1,5%, 5,1% та 0,12%, а зі збільшенням, наприклад, видобутку нафти, ВДВ на один відсоток кількість відпочиваючих зменшиться відповідно на 1,2% й 0,09%.

Прогнозування значень результативної ознаки - кількості відпочиваючих у регіоні - слід здійснювати у два етапи. На першому етапі, використовуючи динамічні ряди, прогнозується кількісна тенденція розвитку різних видів ресурсів за допомогою як лінійних, так і нелінійних моделей. Знаючи прогнозні значення факторних змінних, можна прогнозувати ступінь зміни кількості відпочиваючих, використовуючи багатофакторні моделі.

Добра збіжність результатів багатофакторного аналізу дозволяє рекомендувати їх при розробці нових концепцій соціально-економічного росту АР Крим з метою визначення оптимального й граничного використання різних видів ресурсів. Це дозволить контролювати їхній стан й якість, розробити ряд заходів, спрямованих на збереження й нарощування інтегрального ресурсного потенціалу АР Крим для майбутніх поколінь.

Здійснений аналіз дозволив виявити, що окремі компоненти рекреаційного потенціалу використовуються в різній мірі. На думку автора, це знижує загальний рівень його використання, що пов'язано з низкою проблем, найважливішими з яких є: слабка орієнтація рекреаційного комплексу на різні соціальні групи населення з диференційованими доходами, невідповідність інженерної інфраструктури вимогам відпочиваючих, слабка поінформованість населення України та інших країн світу про переваги рекреаційного комплексу Криму, зокрема про його унікальні лікувальні властивості, можливості та технології, недостатньо продуманий механізм кредитування та надання пільг бажаючим придбати путівки, доставки цих путівок та забезпечення квитками на транспорт, непристосованість більшості об'єктів туристичної інфраструктури для діяльності протягом всього року, відсутність індустрії розваг, штучних пляжів, парків, спортивних комплексів,

здатних обслуговувати туристів в зимовий період, зниження туристичних потоків через надмірні антропогенні навантаження.

Проведений аналіз дозволив запропонувати заходи, що спрямовані на розв'язання виявлених проблем, серед яких найважливішими є: організація соціологічного обстеження населення в різних регіонах України з метою вивчення попиту на рекреаційні послуги АР Крим; вимоги потенційних відпочиваючих до сервісу в рекреаційних установах; фінансові можливості відпочиваючих; диверсифікація видів туризму, що сприятиме залученню відпочиваючих в зимовий період (зокрема розвиток сентиментального, сакрального, наукового, сільського, спортивного та інших видів туризму); диференціація вартості путівок відповідно до послуг, що надаються, на основі всебічного вивчення попиту в рамках соціологічного опитування; залучення для організації нових видів відпочинку нових рекреаційних ресурсів шляхом прокладання до них впорядкованих стежок, розвитку всіх видів інфраструктури, організації якісного харчування, побутових послуг; розробка гнучких систем розповсюдження путівок, надання кредитів на їх придбання.

Автором підкреслюється, що в АР Крим необхідне державне регулювання формування і розвитку рекреаційної діяльності в таких масштабах, які б не провокували виснаження рекреаційного потенціалу унікального і надзвичайно специфічного регіону, яким є Крим.

В роботі здійснена оцінка виробничого потенціалу на прикладі двох видів економічної діяльності – промислової і сільськогосподарської, що дозволило зробити такі висновки:

1. Значна частина виробничого потенціалу втрачена під час соціально-економічної кризи 90-років. Головним фактором, який зумовив таку втрату, стала невідповідність його потужності та особливостей використання природно-ресурсному та іншим потенціалам, а також потребам населення.

2. Та частина виробничого потенціалу АР Крим, котра збереглася, не тільки не використовується в повній мірі в зв'язку з невідповідністю якості основних фондів сучасним вимогам щодо забезпечення технологічних процесів, але є загрозою для здоров'я і життя населення.

3. В останні роки почалося поступове відновлення і нарощування виробничого потенціалу регіону. В нових концепціях соціально-економічного зростання необхідно особливу увагу приділити розв'язанню саме цього питання.

Оцінка інфраструктурного потенціалу дозволила підсумувати наступне:

1. Інтегральний інфраструктурний потенціал АР Крим в порівнянні з іншими регіонами України можна оцінити як середній.

2. Складові інтегрального інфраструктурного потенціалу АР Крим розвиваються неузгоджено між собою: кланові інтереси, низький рівень кваліфікації трудового потенціалу, максималізм у прагненні отримання прибутків, недостатнє фінансування відтворювальних процесів є обмежувальними факторами при подоланні цієї проблеми.

3. Недостатній чи сповільнений розвиток інтегрального інфраструктурного потенціалу може призвести до втрати рекреаційного потенціалу, адже в такому випадку зростатиме антропогенне навантаження на територію.

4. Оскільки від рівня розвитку інфраструктурного потенціалу залежать особливості використання рекреаційного потенціалу, який розглядається, як національно-пріоритетний, то прискорення розвитку інфраструктурного потенціалу АР Крим та поліпшення його якості слід розглядати як національно-пріоритетний орієнтир. Одночасно розвиток інфраструктурного потенціалу АР Крим – це потужний регіональний детермінант цієї територіальної суспільної системи.

5. Від подальшого розвитку інтегрального потенціалу та окремих його складових залежить не тільки рівень і якість життя постійного населення регіону, але й рекреаційна привабливість АР Крим, а також ефективність розвитку цієї унікальної регіональної системи.

Підсумовуючи результати дослідження трудового потенціалу, зазначимо:

1. Трудовий потенціал АР Крим використовується не в повній мірі: значна його частина зайнята в інших регіонах України і за кордоном.

2. У зв'язку з низькою оплатою праці, відсутністю стабільних доходів (сезонність функціонування низки підприємств та установ) спостерігається виснаження трудового потенціалу АР Крим, що унеможливорює в таких умовах його ефективне використання.

3. В сучасних програмних документах АР Крим відсутні заходи, які б засвідчували про національно-пріоритетне відношення до використання трудового потенціалу в рекреаційній сфері АР Крим.

4. Мають місце істотні ризики використання трудового потенціалу у рекреаційній та інших сферах в результаті високої соціальної напруги в регіоні через наплив великої кількості відпочиваючих.

5. Необхідна розробка та прийняття „Національної програми використання трудового потенціалу в рекреаційній сфері АР Крим”, в якій мали б бути відображені національно-пріоритетні та регіонально-детермінантні установки щодо використання трудового потенціалу в рекреаційній сфері цього регіону.

6. В нових концепціях соціально-економічного зростання АР Крим використанню трудового потенціалу регіону необхідно приділити вийняткову увагу.

Здійснення оцінки екологічної ситуації АР Крим, дозволило класифікувати її, як складну, що підтверджується наростанням забруднення земельних ресурсів, повітряного басейну, водних ресурсів, деградації лісових ресурсів тощо, в результаті чого підвищилася захворюваність постійного населення регіону і знизилася привабливість АР Крим для рекреантів. В результаті

констатується, що Кримський регіон втрачає свій рекреаційний потенціал, котрий донедавна здавався невичерпним.

В роботі наголошується, що відновлення екологічної рівноваги в АР Крим слід починати із створення екологічного каркасу території, який представляє систему взаємопов'язаних і взаємодоповнювальних заповідних територій, на яких стабілізуватимуться процеси самовідтворення природного середовища. Для того, щоб цей каркас став основою для побудови просторових виробничих, транспортних, сельбищних та інших структур, необхідні фундаментальні і прикладні наукові дослідження.

Автором запропоновані підходи до розробки моделей перспективного використання ресурсного потенціалу регіону, які слід використовувати в процесі розробки нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим. Зокрема, запропонована методика розрахунку коефіцієнту ризику перевитрат ресурсів в рекреаційно-економічному комплексі для визначення критичного антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал з метою розробки системи заходів, спрямованих на недопущення необоротних змін в середовищі. Застосування методу моделювання дасть можливість встановити оптимальне і граничне використання різних видів ресурсів, що сприятиме контролюванню їх стану і якості та дозволить розробити низку заходів, спрямованих на збереження і нарощування інтегрального ресурсного потенціалу АР Крим для майбутніх поколінь.

В третьому розділі “Аналіз рівня розвитку галузевої структури економіки Криму” визначено рівень розвитку рекреаційно-економічного комплексу, заповідної справи, сільського господарства, промисловості, будівництва зокрема, а також здійснена оцінка галузевої структури господарства АР Крим загалом та в світлі національних пріоритетів й регіональних детермінант в контексті ризиків регіонального розвитку.

Встановлено, що в АР Крим наявні негативні та позитивні тенденції формування галузевої структури регіону. При цьому, на фоні впровадження ринкових відносин простежується загальна закономірність – поглиблення територіального поділу праці, який зумовлений наявністю багатого ресурсного потенціалу АР Крим та особливостями його використання. На основі даних сучасної статистики неможливо простежити місце рекреаційного комплексу в галузевій структурі АР Крим. Опосередкованими методами і даними виявлено наступне: його функціонування зумовлено найсприятливішими для цього умовами в цьому регіоні і потребами населення інших регіонів України й інших держав у відтворенні суспільного та індивідуального здоров'я. Доведено, що рекреаційно-економічний комплекс АР Крим займає вагомe місце в структурі національного рекреаційно-економічного комплексу.

Сформульована гіпотеза про необхідність формування різних рекреаційних кластерів (наприклад, туристичного; лікувального, зокрема туберкульозного), які в перспективі стануть

відносно самостійними та міцними ланками рекреаційного комплексу. На думку автора, створення і розвиток кластерів в структурі рекреаційного комплексу АР Крим сприятиме:

- посиленню економічної ролі рекреаційного комплексу в регіональній економіці АР Криму та національному комплексі України;
- забезпеченню участі Криму в міжнародній системі виробництва рекреаційних послуг;
- поліпшенню використання й охорони наявного в АР Крим природно-ресурсного та соціального рекреаційного потенціалу.

Розкрита важлива роль розвитку заповідної справи. При цьому підкреслюється, що заповідні території є не тільки еталонами живої природи, яку в первісному вигляді можуть побачити майбутні покоління, але й ядрами відтворювальних процесів екологічної ситуації на заповідних і суміжних територіях. Наголошується: оскільки, в АР Крим ще є незаймані людиною, екологічно чисті території, придатні для створення об'єктів природно-заповідного фонду – національних природних парків, історико-культурних музеїв-заповідників, то питання створення таких об'єктів повинно вирішуватися в максимально короткі строки.

Подальше збільшення об'єктів природно-заповідного фонду Криму сприятиме природному відтворенню кількісного складу і якісних характеристик повітряного басейну цього регіону, а також зміцненню його екологічного каркасу, що допоможе підвищити, в результаті, стійкість території регіону до різних забруднень. Якщо не прийняти кардинальних заходів для активізації розвитку заповідної справи, то за короткий час в найближчій перспективі можна втратити неповторну самобутність природи цього краю – найбільше багатство нинішніх і прийдешніх поколінь.

На основі оцінки результатів фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств встановлено, що розвиток сільського господарства АР Крим пов'язаний з низкою ризиків, які зростали під впливом дії різних факторів (погодних умов, фінансових негараздів). При цьому виявлено, що найголовнішим результатом загострення ризиків стало істотне зниження виробництва сільськогосподарської продукції на одного місцевого жителя (табл. 3).

Таблиця 3

Виробництво сільськогосподарської продукції АР Крим на 1 особу населення

(кг на 1 особу)

	1990 р	1995 р	1999 р	2000 р	2001 р	2002 р

Продукція сільського господарства, грн. *	1872	956	720	821	835	797
Продукція рослинництва, грн. *	968	536	379	485	461	374
Зернові культури	787	574	389	426	569	460
Соняшник	17	14	20	15	5	6
Картопля	100	126	91	100	92	63
Овочі	169	86	87	74	71	66
Плоди та ягоди	198	34	9	53	16	15
Виноград	125	44	30	72	35	38
Продукція тваринництва, грн. *	904	420	341	336	374	423
М'ясо (у забійній вазі)	79,8	35,5	26,0	28,0	27,5	33,9
Молоко	352,6	197,7	170,6	164,3	175,2	180,5
Яйця, шт.	442	210	176	182	204	242

Джерело: Статистичний щорічник України за 2003 рік. -К.: Видавництво "Консультант", 2004.

* У порівнянних цінах 2000р.

В цій ситуації надзвичайно важливо вивчити досвід господарювання в господарствах населення, які ще не повністю втратили традиції ведення сільського господарства в специфічних умовах Криму, а тому мають кращі результати у порівнянні з усіма іншими господарствами.

Основними факторами скорочення виробництва сільськогосподарської продукції в АР Крим протягом останніх років стали непродумана цінова політика, зниження оснащеності господарств сільськогосподарською технікою, надзвичайно низький рівень заробітної плати працівників, який зумовив суттєвий відтік кадрів з цієї галузі тощо.

Обґрунтована необхідність здійснення в найближчій перспективі значної роботи, спрямованої на поліпшення функціонування сільського господарства і ведення лісового господарства, оскільки, від цього залежить не тільки стійкість регіонального господарського комплексу АР Крим, збереження його унікального рекреаційного потенціалу, але й економічна безпека населення цього регіону.

Регіональний промисловий комплекс АР Крим, який є складовою промислового комплексу Південного соціально-економічного району, виявився більш вразливим до ризиків його

функціонування, котрі проявилися в період кризи 90- років ХХ століття, ніж промислові комплекси інших регіонів цього району.

Найбільш кризовим для промисловості АР Крим виявився 1994р., коли спад виробництва становив 29,4%. Починаючи з 1995р. темпи падіння виробництва у промисловості почали уповільнюватись і у 1998р. негативна динаміка змінилася позитивною.

Зроблено наступне припущення: якщо сформовані у 1999-2002 рр. тенденції розвитку промисловості АР Крим збережуться, то не тільки зростатиме частка видобування неенергетичних матеріалів (добувна промисловість), але й суттєво збільшиться антропогенне навантаження на природне середовище та зростуть ризики втрати рекреаційного потенціалу й зменшення обсягів рекреаційної діяльності.

Встановлено, що рівень розвитку паливно-енергетичного комплексу виступає одним з головних лімітуючих факторів соціально-економічного зростання АР Крим і створює високі ризики формування й використання рекреаційного потенціалу цього регіону.

Подальше нарощення обсягів виробництва хімічного комплексу в такому регіоні, як АР Крим, з огляду на унікальність наявних на півострові рекреаційних ресурсів, є неприпустимий.

Промисловий комплекс АР Крим характеризується:

- нестабільністю розвитку, незважаючи на деяке пожвавлення активності діяльності на зламі ХХ-ХХІ ст.;
- невідповідністю галузевої структури як потребам місцевого населення, так і рекреантів;
- надмірним навантаженням виробничих потужностей потенційно небезпечних для природного комплексу АР Крим галузей;
- надзвичайно високою часткою зношених основних фондів;
- високою питомою вагою робочих місць з складними і небезпечними для здоров'я умовами праці тощо.

Пропонується розв'язати питання про розробку концепції промислового розвитку АР Крим, підготовку і прийняття Закону України „Про промисловий розвиток АР Крим”, в якому мають вирішуватися суперечності розвитку останнього та орієнтація на такі галузі, які узгоджуватимуться з обґрунтованими національними пріоритетами.

Протягом останніх років зазнала суттєвих змін структура інвестицій в основний капітал за формами власності: у 1995-2002рр. скоротилась питома вага капітальних вкладень державних підприємств, зросла частка вкладень підприємств колективної форми власності. Питома вага приватного сектору (головним чином, кошти громадян, використані на будівництво власного житла) залишалася більш - менш стабільною.

Незважаючи на низку позитивних тенденцій, які сформувалися в розвитку господарського регіонального комплексу АР Крим, його рівень та рівень його галузевих комплексів не задовольняє сучасні потреби як місцевого населення, так і національного господарського комплексу, що обумовлює важливість виваженого підходу до визначення перспектив і шляхів розвитку господарського регіонального комплексу АР Крим.

Володіючи таким потужним природним, трудовим та виробничим потенціалами, АР Крим повинна визначити “свою нішу” у національних пріоритетах та максимально репрезентувати свою регіональну позицію, використовуючи наявні конкурентні переваги. Серед таких конкурентних переваг необхідно, зокрема, належним чином оцінити і розвивати вилов риби та добування морепродуктів.

Лише виважена і детальна оцінка галузевої структури АР Крим в світлі національних пріоритетів та регіональних детермінант допоможе оптимізувати її розвиток в найближчій і більш віддаленій перспективі.

Доведено, що зростання ризиків регіонального розвитку приводить до деформацій компонентної структури господарства регіону. Виявлено, що такі ризики впливають: на стан і особливості здійснення кожного виду економічної діяльності загалом; на їх місце в структурі господарського комплексу; на особливості їх територіальної організації; на формування та силу дії специфічних ризиків для кожного виду економічної діяльності зокрема. Для їх врахування слід розробити спеціальні програми по кожному регіону, в томі числі й в АР Крим. В такій програмі доцільно детально проаналізувати діяльність страхових компаній регіонального та національного рівнів та розробити низку заходів, спрямованих на попередження ризиків регіонального розвитку.

У четвертому розділі “Оцінка особливостей територіального розвитку АР Крим” розкривається роль дослідження патогенних (природних і соціальних) зон Криму для удосконалення територіальної організації регіональної суспільної системи “АР Крим”, виявлені і проаналізовані точки соціально-економічного зростання, вивчена будова опорного каркасу території Криму, здійснена оцінка особливостей територіальної організації видів економічної діяльності Криму, виявлені проблеми територіальної організації АР Крим в контексті ризиків регіонального розвитку, встановлені особливості та проблеми адміністративно-територіального поділу АР Крим відносно національних пріоритетів та регіональних детермінант.

Територіальна організація регіональної суспільної системи, як і суспільних систем будь-якого іншого ієрархічного рівня залежить від наявності та розташування в межах цієї системи активних по відношенню до людини та її діяльності зон, вплив яких може бути позитивним, або негативним (патогенним). Виявлена мережа патогенних зон та досліджена їх структура за генезисом: природного походження (пов’язані з пустотами, водними потоками, покладами корисних копалин); техногенного походження (пов’язані з антропогенними спорудами чи іншими

наслідками антропогенної діяльності - підземними ходами, метро, шахтами, трубопроводами, кабельними мережами, звалищами, захороненнями тощо); соціального походження (пов'язані з девіантною поведінкою). Дана оцінка патогенним зонам згідно з їх впливом на людину.

Розкриті значення подальшого вивчення і врахування розташування сприятливих та несприятливих (патогенних) територіальних утворень, оскільки:

- 1) їх можна розглядати як потенціальний туристичний ресурс, який зможе давати фінансові прибутки;
- 2) знання їх природи дозволить не тільки удосконалити сучасну територіальну організацію регіональної суспільної системи АР Крим, але й побудувати новітню світоглядну систему для населення.

В наш час зростає необхідність глибшого дослідження патогенних (несприятливих) зон АР Крим соціального походження. До них можна віднести: столицю АР Крим – м.Сімферополь; урбанізовані території південного берега АР Крим (ПБК), котрі відзначаються великим антропогенним та техногенним навантаженням на оточуюче середовище; місця етнічних та релігійних конфліктів. Від їх вивчення залежить можливість розробки низки заходів, спрямованих на гармонізацію стосунків як між людьми, так і між людьми й природним середовищем, а в кінцевому рахунку, - ефективність територіальної організації суспільства в цілому.

На основі ретельного вивчення досвіду функціонування ТПР та СЕЗ (рис. 5) запропоновані заходи, спрямовані на підвищення ефективності регулювання їх розвитком (соціально-економічний моніторинг, нові інструменти регіонального розвитку).

Пропонується здійснити нові регіонально-економічні дослідження для виявлення й активізації поступу ядер соціально-економічного розвитку з метою підвищення обґрунтованості концепції соціально-економічного зростання АР Крим та забезпечення умов її реалізації.

В результаті аналізу систем розселення адміністративних утворень АР Крим автором визначені такі їх типи за особливостями будови опорного каркасу території: моноцентрично-магістральна, моноцентрично-двомагістральна, моноцентрична-полімагістральна, моноцентрична з транзитною магістраллю, моноцентрично-поліпроменева приморська. Така типізація свідчить про наступне:

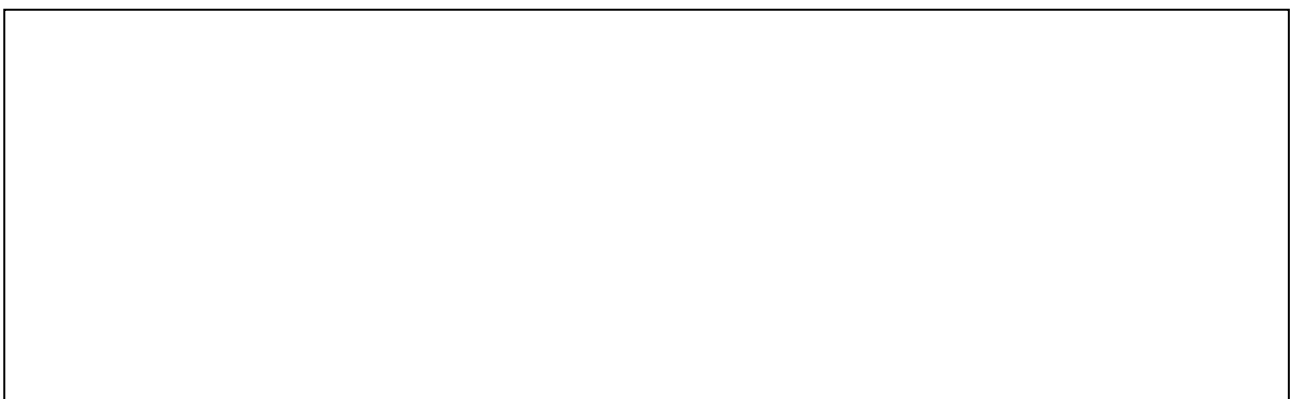


Рис. 5. Території пріоритетного розвитку та вільні економічні зони

1) з позиції території адміністративного району можна розглядати тільки частинки каркасу території АР Крим;

2) в АР Крим відсутні типи каркасів районних систем характерних для інших регіонів України;

3) важливо вивчити регіональний каркас АР Крим в цілому. Тільки тоді можна буде виявити особливості міжрайонних економічних, соціальних, екологічних та інших процесів.

В процесі вивчення опорного каркасу регіону виявлені особливості розташування магістралей та роль його вузлів. Головним вузлом (політичним, економічним, соціальним тощо) опорного каркасу АР Крим визначена столиця – м. Сімферополь, вузлами другого рангу – великі міста Севастополь, Керч, Євпаторія, вузлами третього рангу – міста-курорти, розташовані на морському узбережжі, та Джанкой – транспортно-промисловий вузол (табл.4).

Підсумки аналізу розвитку окремих вузлів опорного каркасу АР Крим мають наступний вигляд:

Таблиця 4

**Характеристика вузлів опорного каркасу АР Крим
(на 1 січня 2003р.)**

Міськрада, район	Територія,	Кількість	У тому числі	Відсоток
------------------	------------	-----------	--------------	----------

	тис.км ²	населення, тис.	міське	сільське	міського населення
Автономна Республіка Крим	26,081	2018,4	1265,9	752,5	62,7
Головний вузол опорного каркасу					
Сімферополь	0,107	364,0	363,8	0,2	99,9
Вузли другого рангу					
Севастополь					
Керч	0,108	155,3	155,3	-	100
Євпаторія	0,65	120,7	120,7	-	100
Вузли третього рангу					
Алушта	0,6	53,0	36,9	16,1	69,6
Армянськ	0,162	25,9	23,6	2,3	91,1
Джанкой	0,026	42,4	42,4	-	100
Красноперекопськ	0,022	31,0	31,0	-	100
Саки	0,29	28,5	28,5	-	100
Судак	0,539	28,3	15,5	12,8	54,8
Феодосія	0,350	107,6	97,0	10,6	90,1
Ялта	0,283	143,6	142,2	1,4	99,0

Джерело: Статистичний щорічник України за 2003 рік. -К.: Видавництво "Консультант", 2004.

1. Вузли опорного каркасу АР Крим суттєво розрізняються за величиною, функціями, особливостями освоєння території.

2. Найбільшим, головним і системоформуючим вузлом опорного каркасу АР Крим є місто Сімферополь.

3. Спостерігається низка відхилень фактичних параметрів розвитку міст АР Крим від запроєктованих в містобудівельній документації, які не дозволяють окреслити ефективні напрямки їх соціально-економічного розвитку.

4. Незважаючи на обмеження економічної діяльності, про що засвідчують офіційні статистичні дані, має місце інтенсифікація погіршення соціально-економічного розвитку АР Крим.

Опорний каркас АР Крим є більше розвиненим в південній частині і доволі слабким в північній, що ускладнює функціонування всього регіонального господарського комплексу і дає підстави стверджувати про необхідність оптимізації будови опорного каркасу АР Крим. Останнім

часом ця диспропорція підсилюється в зв'язку з переважним вкладанням інвестицій в основний капітал переважно в південній частині регіону (рис. 6).



Рис. 6. Інвестиції в основний капітал

Поліпшення територіальної структури регіональної суспільної системи АР Крим вимагає здійснення соціально-економічного моніторингу: без ефективного управління територіально-структурними процесами не можна оптимізувати територіальну, що робить проблематичним реалізацію прогностичних моделей соціально-економічного зростання цього регіону.

Обґрунтована доцільність поступової реорганізації існуючого адміністративно-територіального устрою АР Крим шляхом окремих змін в межах його кожного ієрархічного рівня при врахуванні ризиків регіонального розвитку, зумовлених нерівномірним розвитком опорного каркасу регіону. Автором запропонована модель нового адміністративно-територіального устрою АР Крим, яка передбачає створення 6 округів

(Сімферопльського, Ялтинського, Керченського Севастопольського, Євпаторійського, Джанкойсько-Красноперекіпського) шляхом об'єднання окремих адміністративних районів (рис. 7).



Рис. 7. Пропозиції щодо удосконалення адміністративно-територіального поділу АРК

П'ятий розділ “Розробка нових концепцій соціально-економічного зростання Криму в умовах наявних ресурсів” присвячений оцінці зарубіжного досвіду розробки нових концепцій соціально-економічного зростання регіонів, пропозиціям щодо особливостей врахування національних пріоритетів та регіональних детермінант при прогнозуванні використання наявних ресурсів Криму в нових концепціях соціально-економічного зростання, розробці підходів до врахування ризиків регіонального розвитку в нових можливих концепціях соціально-економічного зростання Криму, обґрунтуванню вибору концепції перспективного соціально-економічного зростання Криму на період до 2015 року.

В наш час відсутня чітко сформульована і загально визнана соціально-економічна мета розвитку АР Крим, яка б узгоджувалася з єдиною метою розвитку національного господарського комплексу України. Адже, нові концепції соціально-економічного зростання регіону можуть відігравати роль гальмуючого фактора розвитку національного господарського комплексу при здійсненні управління регіональною економікою України, якщо вони суперечать національній концепції, або роль стимулюючого фактора, якщо вони узгоджуються з національною концепцією.

На основі дослідження особливостей класичних моделей соціально-економічного зростання економічних систем та аналізу сучасних популярних трьох базових концепцій суспільного розвитку – американської (англо-саксонської), європейської (рейнської) та японської автором зроблено висновок, що з огляду на перспективний розвиток України найбільший інтерес викликає європейська модель. Ця модель, по-перше, властива для більшості розвинених країн Європи, а Україна - європейська держава з потужним потенціалом; по-друге, в найповнішій мірі використовує духовний потенціал і власний досвід сучасної цивілізації; по-третє, в найбільшій мірі концентрує в своїй основі позитивні сторони ринкових відносин; по-четверте, забезпечує випереджаючу динаміку економічного зростання більшості країн Західної Європи у порівнянні з США. Таким чином, вищенаведене дозволяє автору стверджувати, що Україна повинна орієнтуватися на європейську модель. При цьому, концепція соціально-економічного зростання, прийнята як Україною, так і її регіонами, повинна забезпечити реалізацію зобов'язань в рамках програми “Цілі розвитку Тисячоліття”. Моделі перспективного соціально-економічного зростання АР Крим повинні будуватися з огляду на те, що цей регіон є системною частиною чи підсистемою національного господарського комплексу України, з одного боку, та відносно самостійною господарською системою, - з іншого боку. Вони повинні враховувати сучасні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси на глобальному рівні.

На основі оцінки стратегічних документів, програм соціально-економічного розвитку України автором зроблено висновок, що більшість стратегічних цілей в них підмінені національними детермінантами, тобто обов'язковими для виконання завдань, які забезпечують системне існування національного господарського комплексу загалом. Наприклад, відображені в Програмі „Україна – 2010” інтегральні національні цілі (підвищення рівня життя населення, підвищення конкурентноздатності національного і регіональних господарських комплексів) є скоріше національними та регіональними детермінантами.

Надзвичайно важливим є те, що в Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. „Шляхом європейської інтеграції” ставиться нова мета - формування сильної держави, активізація її регулювальної функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку, надала йому більшої орієнтації на кінцевий результат, забезпечила реальне розмежування влади та власності. Крім цього, модель

перспективного розвитку національного господарського комплексу України, яка представлена в Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. „Шляхом європейської інтеграції”, не тільки має єдину мету, є мобілізаційною, але вона одночасно є й інноваційною, що слід враховувати при розробці регіональних, стратегічних і прогнозних документів.

При розробці нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим необхідно розглянути максимальну кількість можливостей врахування в їх рамках наявних ресурсів Криму, оскільки АР Крим володіє унікальним природно-ресурсним потенціалом; на одні й ті ж ресурси АР Крим претендують різні споживачі від окремих фізичних осіб до різних видів економічної діяльності; загроза втрати одного з ресурсів АР Крим може привести до паралічу всієї його господарської системи; погіршення стану й вичерпання природно-ресурсного потенціалу може привести до підвищеної захворюваності й вимирання населення, а значить до загибелі регіональної економічної системи загалом тощо.

Нові концепції соціально-економічного зростання АР Крим повинні передбачати гармонізацію взаємодії людини і довкілля, причому не тільки в межах регіону, але й на суміжних територіях.

В роботі запропонована авторська класифікація ризиків регіонального розвитку з метою прогнозування їх можливої появи в процесі перспективного розвитку регіональної суспільної системи (рис. 8).

Автором розглянуто сім можливих сценаріїв соціально-економічного розвитку АР Крим. В основі кожного з них лежать різні (але орієнтовані на національні пріоритети та регіональні детермінанти) шляхи стабільного зростання ринкової економіки АР Крими в таких масштабах, які будуть здатні забезпечити підвищення якості та поліпшення способу життя населення регіону в умовах науково обгрунтованого використання природних ресурсів та збереження стійкості природного середовища.

Сценарій 1. Пріоритетне спрямування інвестицій на розвиток науково-промислового виробництва, створення наукотехнопарків (машинобудівного, приладобудівного, хімічного і нафтохімічного, легкого, харчового), наукотехнополісів на нових, сучасних технологіях.



**Рис.8. Оцінка ризиків регіонального розвитку
(на прикладі втрати запасів водних ресурсів)**

Сценарій 2. Пріоритетний розвиток ринкової інфраструктури, що зумовить поліпшення інвестиційного клімату області й активізує розвиток традиційних для цього регіону видів економічної діяльності.

Сценарій 3. Пріоритетний розвиток аграрної сфери.

Сценарій 4. Пріоритетний розвиток рекреаційно-економічного комплексу та суміжних галузей сфери послуг. Це означає, що Крим повинен розглядатися як національна оздоровниця України, а, отже, держава повинна підтримувати фінансово втілення цього сценарію в життя.

Сценарій 5. Пріоритетний розвиток навчально-освітнього та науково-дослідницького комплексу й створення ринку навчально-освітніх послуг.

Сценарій 6. Пріоритетний розвиток видобутку і переробки риби, оновлення риболовного флоту та за рахунок послуг морського транспорту закордонного і каботажного плавання, забезпечення функціонування морської транспортної інфраструктури, агентування і фрахтування морського транспортного флоту і транспортно – експедиційних послуг.

Сценарій 7. Компромісний пріоритетний розвиток промисловості, науки і освіти, рекреаційного комплексу та сфери послуг.

В рамках обґрунтованих автором моделей можливого соціально-економічного розвитку АР Крим в найближчій перспективі зроблено акценти на пріоритетні сценарії. Для реалізації на період до 2015 р. пропонується інноваційно-мобілізаційну модель соціально-економічного зростання АР Крим (рис. 9).

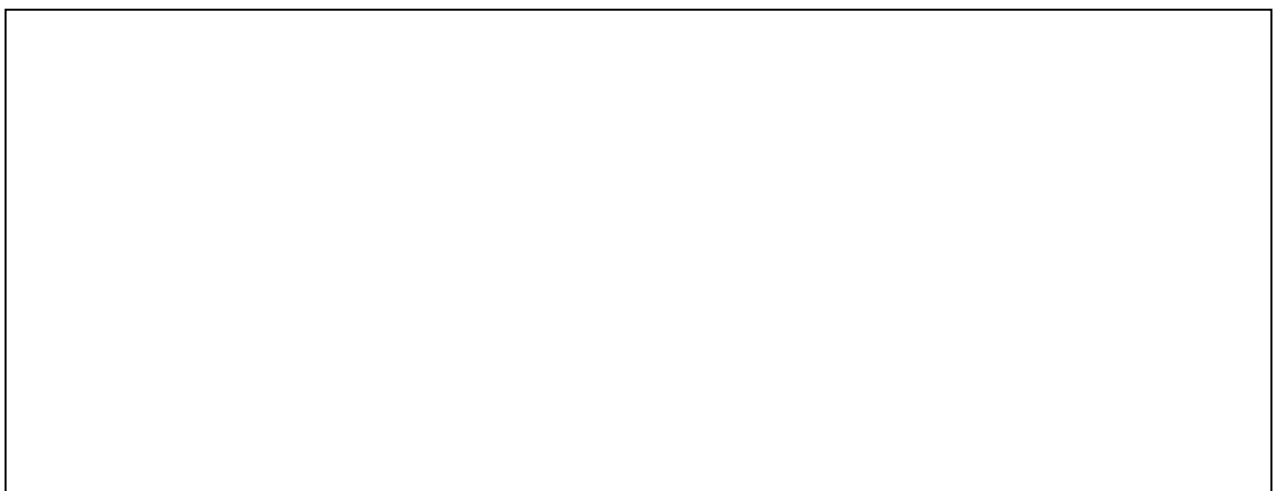


Рис.9. Інноваційно-мобілізаційна модель соціально-економічного зростання АР Крим

Інноваційно-мобілізаційна модель соціально-економічного зростання АР Крим найкраще узгоджується з європейською моделлю і є найбільш сприятливою для реалізації сценарію №7.

ВИСНОВКИ

В роботі здійснено теоретико-методологічне узагальнення та представлено авторський варіант розв'язання наукової проблеми побудови концепції соціально-економічного зростання регіону в умовах врахування національних пріоритетів, регіональних детермінант та ризиків регіонального розвитку.

Результати дослідження є підставою для таких висновків:

1. Розроблено новий напрямок наукового дослідження соціально-економічного розвитку регіону як суспільної реальності і як об'єкту регіональної економіки, суть якого полягає у обов'язковому застосуванні наступних методологічних ходів при побудові концепцій соціально-економічного зростання регіону: всебічної оцінки системи “регіон” в сучасній системі відліку, визначення стратегічної мети, врахування національних пріоритетів, регіональних детермінант та ризиків регіонального розвитку.

2. Автором зроблено власний внесок в розвиток понятійно-термінологічного апарату регіональної економіки, зокрема сформовано і уточнено понятійно-термінологічну систему “регіон” та обґрунтована доцільність її застосування в сучасній регіональній економіці, окреслено

авторське розуміння змісту низки понять, зокрема таких, як “соціально-економічний розвиток регіону”, “соціально-економічне зростання регіону”, “економічний розвиток регіональних структур”, “стратегія зростання”, “економічне зростання”, “прогрес” та інших й висвітлені співвідношення між цими поняттями на основі вивчення поглядів на таке співвідношення провідних вчених України. Крім того, окреслено зміст понять, пов’язаних з виявленням суті регіону як об’єкту дослідження регіональної економіки („специфічний регіон”, „проблемний регіон”, „депресивний регіон”, „унікальний регіон”, „віртуальний регіон”) та з стратегічними установками його розвитку („національні пріоритети”, „регіональні детермінанти”) та запропоноване авторське тлумачення дефініції „ризиків регіонального розвитку”.

3. Грунтовна оцінка поглядів в економічних теоріях і концепціях на соціально-економічне зростання регіону дозволила констатувати: їх економічною метою є обґрунтування економічного розвитку та економічного зростання у всіх можливих формах, хоча при цьому зроблено акценти на різні фактори, методи чи сфери діяльності. При цьому зазначено, що наш час необхідна нова, сучасна теорія національного відтворення, яка б обґрунтовувала соціально-економічний розвиток національної держави з економікою перехідного до ринкового господарства типу та теорії регіонального відтворення в кордонах такої держави. Ця нова теорія національного відтворення, як і нова теорія відтворення регіональних економік повинні будуватися не тільки на врахуванні здобутого досвіду в сфері теоретичної економічної думки, але і на основі економічних законів.

4. У XXI столітті необхідні якісно нові оцінки природно-ресурсного потенціалу, які повинні розроблятися через призму національних пріоритетів та регіональних детермінант на основі здійснення як відносної, так і конкретної, тобто кількісної й якісної інтегральної та покомпонентної оцінки природно-ресурсного потенціалу в межах досліджуваної системи (наприклад, регіону). Для цього автором запропоновано наступну схему дослідження: оцінка запасів ресурсів та ступеня їх використання; визначення складових природно-ресурсного потенціалу, які можуть розглядатися як національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання досліджуваного регіону; верифікація виявлених національно-пріоритетних та регіонально-детермінантних компонентів природно-ресурсного потенціалу регіону в контексті оцінки ефективності економічної діяльності, що базується на відповідних ресурсах. Ця схема апробована на прикладі АР Крим, де до національно-пріоритетних віднесено рекреаційні та лісові ресурси, пам’ятки природи, природні ресурси моря, а до регіонально-детермінантних - земельні, сільськогосподарські, паливно-енергетичні ресурси, ресурси будівельних матеріалів й питної води. Оскільки, рекреаційний потенціал АР Крим має унікальне значення як на глобальному рівні, так і для збереження генофонду нації та регіональної спільноти, то автором пропонується його розглядати у якості унікального національно-пріоритетного щодо збереження і використання компоненту ресурсного потенціалу АР Крим.

5. Нові концептуальні підходи до оцінки рекреаційного потенціалу включають низку принципів, на яких повинні базуватися ці підходи, а саме: двопозиційність, комплексність, етапність, оптимальність, конкретизація, концептуальну схему комплексного підходу до оцінки рекреаційного потенціалу регіону з позиції споживача тощо. Запропоновано реалізувати розробку проекту Закону України „Про використання рекреаційних ресурсів АР Крим” та його впровадження в життєдіяльність та низку заходів, спрямованих на розв’язання виявлених проблем в рекреаційному комплексі.

6. Здійснена оцінка виробничого, інфраструктурного, екологічного та інших потенціалів, виявлені проблеми їх використання та запропоновані заходи, спрямовані на відновлення екологічної рівноваги в АР, найважливішим з яких є створення екологічного каркасу території. Запропоновані підходи до розробки моделей перспективного використання ресурсного потенціалу регіону необхідно використовувати в процесі розробки нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим.

7. Виявлення та оцінка в АР Крим наявних негативних та позитивних тенденцій формування галузевої структури регіону дозволили простежити їх суперечливість на фоні поглиблення територіального поділу праці. При цьому, особлива увага приділена рекреаційному комплексу, розвиток якого зумовлений найсприятливішими для цього умовами в цьому регіоні і потребами населення інших регіонів України у відтворенні суспільного та індивідуального здоров’я. Доведено, що рекреаційно-економічний комплекс АР Крим займає вагоме місце в структурі національного рекреаційно-економічного комплексу. Уточнена структура рекреаційного комплексу та виявлені теоретичні й практичні проблеми її формування. Сформульована гіпотеза про необхідність формування різних рекреаційних кластерів (наприклад, туристичного; лікувального, зокрема туберкульозного), які в перспективі стануть відносно самостійними та міцними ланками рекреаційного комплексу. Розкрита важлива роль розвитку заповідної справи як суміжної галузі з рекреаційною.

Від поліпшення функціонування сільського господарства і ведення лісового господарства залежить не тільки стійкість регіонального господарського комплексу АР Крим, збереження його унікального рекреаційного потенціалу, але й економічна безпека населення цього регіону.

Регіональний промисловий комплекс АР Крим, який є складовою промислового комплексу Південного соціально-економічного району, виявився більш вразливим до ризиків його функціонування, котрі проявилися в період кризи 90- років ХХ століття, ніж промислові комплекси інших регіонів цього району. Зроблено припущення, що ця вразливість може зрости при умові збереження сформованих у 1999-2002 рр. тенденцій розвитку промисловості АР Крим в результаті суттєвого збільшення антропогенного навантаження на природне середовище та зростання ризиків втрати рекреаційного потенціалу й зменшення обсягів рекреаційної діяльності. Рівень розвитку

паливно-енергетичного комплексу виступає одним з головних лімітуючих факторів соціально-економічного зростання АР Крим і формує високі ризики формування й використання рекреаційного потенціалу цього регіону, а подальший розвиток хімічного комплексу в такому регіоні, як АР Крим, з огляду на унікальність наявних на півострові рекреаційних ресурсів, є неприпустимий. Запропоновано розв'язати питання про розробку концепції промислового розвитку АР Крим, підготовку і прийняття Закону України „Про промисловий розвиток АР Крим”, в якому мають вирішуватися суперечності розвитку останнього.

Рівень розвитку господарства регіону та рівень його галузевих комплексів не задовольняє сучасні потреби як місцевого населення, так і національного господарського комплексу, що обумовлює необхідність визначення “власної ніші” АР Крим у національних пріоритетах та максимально репрезентувати свою регіональну позицію, використовуючи наявні конкурентні переваги. Серед таких конкурентних переваг необхідно, наприклад, належним чином оцінити і розвивати вилов риби та добування морепродуктів. Слід прийняти до уваги, що зростання ризиків регіонального розвитку приводить до деформацій компонентної структури господарства регіону. Для їх попередження слід розробити спеціальну програму, в якій доцільно детально проаналізувати діяльність страхових компаній регіонального та національного рівнів та розробити низку заходів, спрямованих на попередження ризиків регіонального розвитку.

8. В АР Крим слід здійснити величезну роботу, спрямовану на поліпшення територіальної організації господарства та територіальної організації управління, причому позитивні результати можуть бути отримані, на думку автора, лише у випадку, якщо ці два завдання розв'язуватимуться узгоджено одне з одним. При цьому, слід враховувати, що територіальна організація регіональної суспільної системи, як і суспільних систем будь-якого іншого ієрархічного рівня залежить від наявності та розташування в межах цієї системи активних по відношенню до людини та її діяльності зон, вплив яких може бути позитивним, або негативним (патогенним). Саме тому необхідне поглиблене дослідження патогенних (несприятливих) зон Криму різного походження.

9. На основі ретельного вивчення досвіду функціонування ТПР та СЕЗ запропоновані заходи, спрямовані на підвищення ефективності регулювання їх розвитком (соціально-економічний моніторинг, нові інструменти регіонального розвитку тощо). Запропоновано здійснити нові регіонально-економічні дослідження для виявлення й активізації поступу ядер соціально-економічного розвитку з метою підвищення соціально-економічного зростання АР Крим загалом.

10. На базі аналізу систем розселення адміністративних утворень АР Крим визначені наступні їх типи за особливостями будови опорного каркасу території: моноцентрично-магістральна, моноцентрично-двомагістральна, моноцентрична полімагістральна, моноцентрична з транзитною магістраллю, моноцентрично-поліпроменева приморська, а також досліджені особливості

розташування магістралей та вузлів в межах вказаних типів. Головним вузлом (політичним, економічним, соціальним тощо) опорного каркасу АР Крим визначена столиця – м. Сімферополь, вузлами другого рангу – великі міста Севастополь, Керч, Євпаторія, вузлами третього рангу – міста-курорти, розташовані на морському узбережжі, та Джанкой – транспортно-промисловий вузол. Доведено, що опорний каркас АР Крим є більше розвиненим в південній частині і доволі слабким в північній, що, на думку автора, ускладнює функціонування всього регіонального господарського комплексу і посилює необхідність оптимізації будови опорного каркасу АР Крим. Для цього необхідна організація соціально-економічного моніторингу: без ефективного управління територіально-структурними процесами не можна оптимізувати територіальну структуру, що робить проблематичним реалізацію прогнозних моделей соціально-економічного зростання цього регіону.

11. Автором оцінені ризики регіонального розвитку та дані рекомендації щодо їх пом'якшення в найближчій перспективі. Обгрунтована доцільність поступової реорганізації існуючого адміністративно-територіального устрою АР Крим шляхом окремих змін в межах його кожного ієрархічного рівня.

Під час розв'язання такої складової основної мети, як обґрунтування вибору стратегічного напрямку розвитку регіону на прикладі АР Крим в умовах реформування економіки, автором отримані такі висновки:

12. Оскільки, в наш час відсутня чітко сформульована і загальновизнана соціально-економічна мета розвитку АР Крим, яка б узгоджувалася з єдиною метою розвитку національного господарського комплексу України, її слід окреслити в найближчий час. При цьому слід мати на увазі, що нові концепції соціально-економічного зростання регіону можуть відігравати роль гальмуючого фактора розвитку національного господарського комплексу при здійсненні управління регіональною економікою України, якщо вони суперечать національній концепції, чи роль стимулюючого фактора, якщо вони узгоджуються з національною концепцією. З огляду на перспективний розвиток України та її регіонів, найбільший інтерес викликає європейська модель, оскільки ця модель, по-перше, властива для більшості розвинених країн Європи, а Україна - європейська держава з потужним потенціалом; по-друге, в найповнішій мірі використовує духовний потенціал і власний досвід сучасної цивілізації; по третє, в найбільшій мірі концентрує в своїй основі позитивні сторони ринкових відносин, по-четверте, забезпечує випереджаючу динаміку економічного зростання більшості країн Західної Європи у порівнянні з США.

13. Моделі перспективного соціально-економічного зростання Криму повинні будуватися з огляду на те, що цей регіон є системною частиною чи підсистемою національного господарського комплексу України, з одного боку, та відносно самостійною господарською системою, - з іншого боку. Вони повинні враховувати сучасні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси на

глобальному рівні. При цьому, наголошується, що при розробці нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим необхідно розглянути максимальну кількість можливостей врахування особливостей використання в їх рамках наявних ресурсів Криму. Нові концепції соціально-економічного зростання АР Крим повинні передбачати гармонізацію взаємодії людини і довкілля, причому не тільки в межах регіону, але й на суміжних територіях.

14. Автором розглянуто сім можливих сценаріїв соціально-економічного розвитку АР Крим, в основі кожного з яких лежать різні шляхи стабільного зростання соціально орієнтованої ринкової економіки АР Крим в таких масштабах, які будуть здатні забезпечити підвищення якості та поліпшення способу життя населення регіону в умовах науково обґрунтованого використання природних ресурсів та збереження стійкості природного середовища. Обґрунтовані авторські моделі можливого соціально-економічного розвитку АР Крим в найближчій перспективі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Бережна І.В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання регіону (на матеріалах АР Крим). – Львів: Інститут регіональних досліджень, 2004. – 650 с.
2. Бережная И.В. Структура экономики АР Крым в вопросах регионалистики.- Львов: Институт региональных исследований, 2004. - 152с.
3. Регіональна політика та механізми її реалізації. / За редакцією академіка НАН України М.І. Долішнього. – К.: Наукова Думка. - 2003. - 500с. Особистий внесок: обґрунтована роль санації депресивних територій в регіональній політиці, запропоновані заходи щодо розвитку регіональної статистики.
4. Устойчивое развитие рекреационно-экономического комплекса Крыма / Коллектив авторов; Под ред. д.э.н. Ефремова. – Симферополь: Таврия, 2002. – 300 с. Особистий внесок: здійснено еколого-економічну характеристику рекреаційно-економічного комплексу Криму, розроблені принципи організації управлінням ефективним використанням території, запропоновано довгостроковий прогноз розвитку АР Крим.
5. Устойчивый Крым. План действий: Научные труды КИПКС. Сборник результатов научных исследований крымских ученых, хозяйственников и политиков по проблемам устойчивого эколого-социально-экономического развития Крыма. - Симферополь, 1999. - 400 с. Особистий внесок: розроблено програму структурної перебудови економіки АРК. Запропоновані заходи щодо збереження і раціонального використання природних ресурсів.

Навчальні посібники, брошури:

6. Бережная И.В., Михуринская Е.А. Экономика предприятия: Учебное пособие - Симферополь: Таврида, 2002. - 150с. Особистий внесок: висвітлені питання, пов'язані з функціонуванням підприємства в сучасних умовах.
7. Бережная И.В., Михуринская Е.А. Организация производства: Учебное пособие. - Симферополь: КАПКС, 2002. - 150с. Особистий внесок: проаналізовані господарсько-правові форми та підходи до розробки бізнес-плану підприємства.
8. Ефремов А. В., Бережная И.В., Ветрова Н.М., Пушкарев Б.А. Рогатенюк Э.В. Экономика производственной фирмы: Учебное пособие / Авторский коллектив под ред.д.э.н. Ефремова А.В. - Симферополь: Таврида, 2000. – 600с. Особистий внесок: проаналізовані сучасні форми, принципи і методи організації промислового виробництва.

Статті у фахових наукових виданнях:

9. Ефремов А. В., Бережная И.В. Ветрова Н.М. Системный подход к формированию организационной структуры управления рекреационно- экономическим комплексом Крыма // Культура народов Причерноморья. - 1997. - №2. - С.263-266. Особистий внесок: аналізується організаційна структура управління рекреаційно-економічним комплексом АР Крим в контексті системного підходу.
10. Ефремов А. В., Бережная И.В. Ветрова Н.М. Формирование организационной структуры управления рекреационной сферой Крыма // Экономика и управление. - 1997. - №2. - С. 12-13. Особистий внесок: досліджена організаційна структура управління рекреаційно-економічним комплексом АР Крим.
11. Ефремов А. В., Бережная И.В. Ветрова Н.М. Перспективы рекреационной деятельности в Крыму с учетом экономического зонирования территории // Культура народов Причерноморья. - 1998. - № 4. - С.38-46. Особистий внесок: запропоноване економічне зонування АР Крим.
12. Бережная И.В., Забродько Г.В. Современные теоретические подходы к экономической оценке природных рекреационных ресурсов // Економіка промисловості – 2000. - № 4 (10). - С.9-14. Особистий внесок: проаналізовані підходи до економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів.
13. Бережная И.В. Актуальность проблемы оценки инвестиционной привлекательности рекреационных территорий Крыма // Вестник физеотерапии и курортологии. – Симферополь: ЕИРИЦ, 2001. – С.7-8.

14. Бережна І.В., Ляшенко В.І., Мартинов А.Ф. Привабливість рекреаційних територій Криму в умовах спеціального інвестиційного режиму // Економіка та право. - 2001. - С. 75 - 80. Особистий внесок: визначена залежність розвитку рекреаційних територій від спеціального інвестиційного режиму.
15. Бережна І.В., Ляшенко В.І., Мартинов А.Ф. Організаційно - правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування щодо підвищення інвестиційної принадності режиму рекреаційної території // Экономико - правовые проблемы городского самоуправления: Сб.научн.труд. - Донецк. 2001. - С.112 - 123. Особистий внесок: запропоновані інструменти, що забезпечують ефективність особливого інвестиційного режиму.
16. Бережная И., Ляшенко В., Вайнберг И. Основні аспекти оцінки інвестиційної привабливості режиму рекреаційної території // Схід. - 2002. - № 6. - С. 24 – 27. Особистий внесок: проаналізований рівень розвитку прибережних територій пріоритетного розвитку АР Крим.
17. Бережная И.В., Забродько Г.В. Экономическое значение проведения стоимостной оценки рекреационных ресурсов в условиях рынка // Экономика промышленности: Сб.научн.труд. - Донецк, 2000. - С. 268 - 274. Особистий внесок: розкриті підходи до здійснення економічної оцінки.
18. Бережная И.В. Проблемы инвестиционной деятельности в АРК // Культура народов Причерноморья. – 2003. - № 45. – С.6-8.
19. Бережная И.В., Ветрова Н.М. Методология маркетинговых исследований уровня краткосрочного спроса на туристические услуги // Вестник физиотерапии и курортологии. - 2003. - том 9. - С.86 -87. Особистий внесок: висвітлені результати соціологічного обстеження попиту на туристичні послуги АР Крим.
20. Бережная И.В., Михуринская Е.А. Роль неявной ифраструктуры в развитии региональной экономики // Экономика и управление. – 2004. - № 1. - С.49-51. Особистий внесок: розкрита роль неявної інфраструктури в рекреаційно-економічному комплексі АР Крим.
21. Бережна І.В. Теоретичні проблеми регіонального розвитку: пошук підходів до вивчення і розв'язання // Економіка промисловості. – 2003. - № 4 (22). – С.206-211.
22. Бережна І.В. Удосконалення інноваційного механізму регіонального розвитку (за матеріалами АР Крим) // Регіональна економіка. – 2003. - №3. – С.101-107.
23. Бережна І.В. Дослідження точок соціально-економічного зростання АР Крим // Схід. – 2004. - № 7 (65). – С.10-16.
24. Бережна І.В. Рекреаційний потенціал території: підходи до оцінки та використання // Наукові записки. Вип.7. – Львів: Українська академія друкарства, 2004. – С.163 – 166.
25. Бережна І.В. Деякі аспекти теоретичних підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму // Культура народов Причерноморья. Т.2. - 2004. -№50. - С.17-21.

26. Бережная И.В., Захарова О.Д. Теоретические аспекты определения социально-экономической структуры региона // Культура народов Причерноморья. Т.1. - 2004. - №50. - С.70-74. Особистий внесок: окреслені соціально-економічні особливості АР Крим.
27. Бережна І.В. Оцінка екологічного потенціалу АР Крим у контексті формування регіональної екологічної політики // Схід. - 2004. - №3 (61). - С.42-47.
28. Бережная И.В., Захарова О.Д. Современные подходы региональной экономики // Экономика и управление. - 2004. - № 4-5. - С.58-62. Особистий внесок: визначені основні завдання розвитку регіональної економіки в національному господарському комплексі.
29. Бережна І.В. Ризики регіонального розвитку та їх вплив на формування компонентної структури регіону (на матеріалах АР Крим) // Регіональна економіка. - 2004.- №2 (32). - С.126-133.
30. Бережная И.В. Альтернативные модели перспективного использования ресурсного потенциала АР Крым // Экономика и управление. – 2004. - № 6. - С.17-25.
31. Бережная И.В. Исследование территориальной организации региональной общественной системы “Крым” // Культура народов Причерноморья. Т. 3 - 2004. - №55. - С.10-15.

Публікації у зарубіжних виданнях

32. Бережна І.В., Шевчук Л.Т. Трансформація використання трудового потенціалу в аграрній сфері регіонів України в глобалізаційному і національному контексті // Podnikatel'ske prostredie a regionalne aspekty rozvoja: zbornik studii z grantu VEGA с.1/0493/0. – MANACON, 2003. – С.179 –188. Особистий внесок: проаналізовані особливості використання трудового потенціалу в аграрній сфері.

Матеріали, тези доповідей конференцій

33. Бережная И.В. Ветрова Н.М. Формирование современной организационной структуры управления рекреационной сферой Крыма как основа привлекательности региона // Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции “Государство: проблемы делигирования властных полномочий”. - Славянгорск, 1998. – С.78-82. Особистий внесок: запропоновані заходи щодо поліпшення організаційної структури управління рекреаційною сферою АР Крим.
34. Бережная И.В., Вайнберг И.Е. Актуальность проблемы оценки инвестиционной привлекательности рекреационных территорий Крыма // Сб. “Материалы Всеукраинской научно - практической конференции “Регionalная экономика и механизмы управления ее развитием”. - Симферополь, 2001. - С. 193-195. Особистий внесок: здійснена оцінка привабливості рекреаційних територій.

35. Бережная И.В., Захарова О.Д. Инвестиции как основной инструмент развития региональной экономики // Сб. “Материалы Всеукраинской научно-практической конференции “Проблемы и перспективы развития транзитивной экономики” - Симферополь, 2003. - С. 141-145. Особистий внесок: проаналізована інвестиційна діяльність в рекреаційній сфері.
36. Бережная И.В., Захарова О.Д. Роль инвестиций в региональной экономике // Сб. “Материалы Всеукраинской научно - практической конференции “Управление региональным развитием”. - Симферополь, 2003. - С. 151-157. Особистий внесок: дана оцінка впливу територій пріоритетного розвитку на економіку АР Крим.
37. Бережна І.В. Підходи до формування оцінки ризиків розвитку рекреаційного комплексу регіону // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 квітня 2003 р) – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – С.83-84.
38. Бережна І.В. Роль нових концепцій соціально-економічного зростання регіону в управлінні регіональною економікою України // Сб. “Материалы Всеукраинской межвузовской научно - практической конференции “Формирование регионального механизма управления народнохозяйственным комплексом Украины” - Симферополь, 2004. - С. 200 - 202.
39. Бережна І.В. Підходи до обґрунтування вибору стратегії соціально-економічного розвитку АР Крим: роль наукового комплексу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Регіональна політика: досвід європейського союзу та його адаптація до умов України”.- Львів: Інститут регіональних досліджень, 2003. - С.255-263.
40. Бережна І.В., Шевчук Л.Т., Щеглюк С.Д. Роль і місце готельного господарства в регіональних господарських комплексах: визначення шляхів розвитку // Стратегія регіонального розвитку: методологія формування, муніципальна специфіка, механізм реалізації. Матеріали 15 Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 27.01.2004. – Чернівці: Рута, 2004. – С.75-80. Особистий внесок: визначення шляхів розвитку готельного господарства.

АНОТАЦІЯ

Бережна І.В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання регіону (на матеріалах АР Крим). – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка. – Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, 2005.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних засад розробки концепцій соціально-економічного зростання регіону. Вперше розроблено новий напрямок

наукового дослідження соціально-економічного розвитку регіону як суспільної реальності і як об'єкту регіональної економіки, суть якого полягає у обов'язковому застосуванні наступних методологічних ходів при побудові концепцій соціально-економічного зростання регіону: всебічна оцінка системи “регіон” в сучасній системі відліку, визначення стратегічної мети, врахування національних пріоритетів, регіональних детермінант, ризиків регіонального розвитку. Окреслені принципи підходів до оцінки рекреаційного потенціалу. Розроблені пропозиції щодо створення низки кластерів в рамках рекреаційно-економічного комплексу АР Крим. Запропоновані можливі сценарії соціально-економічного зростання АР Крим. Обґрунтовано вибір інноваційно-мобілізаційної моделі соціально-економічного зростання АР Крим на період до 2015 р.

Ключові слова: *Концепції соціально-економічного зростання регіону, національні пріоритети, регіональні детермінанти, ризики регіонального розвитку.*

АННОТАЦИЯ

Бережная И.В. Национальные приоритеты и региональные детерминанты социально-экономического роста региона (на материалах АР Крым). - Монография.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.10.01 - Размещение производительных сил и региональная экономика. - Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 2005.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методологических основ разработки концепций социально-экономического роста региона. Впервые разработано новое направление научного исследования социально-экономического развития региона как общественной реальности и как объекта региональной экономики, суть которого состоит в обязательном использовании следующих методологических ходов при построении концепций социально-экономического роста региона: всесторонняя оценка системы “регион” в современной системе отсчета, определение стратегической цели, учет национальных приоритетов, региональных детерминант, рисков регионального развития.

В диссертации создана новая терминология (например, термины “риски регионального развития”, “коэффициент риска перерасходов ресурсов”), очерчены принципы подходов к оценке рекреационного потенциала (двухпозиционность, комплексность, этапность, оптимальность, конкретизация), которые дают возможность отразить совокупные интересы потребителя и производителя рекреационных услуг в контексте сохранения возможностей воспроизведения рекреационного потенциала в фокусе национальных приоритетов, региональных детерминант и рисков регионального развития.

Разработана методика расчета коэффициента риска перерасходов ресурсов рекреационно-экономического комплекса для определения критической антропогенной нагрузки на природно-ресурсный потенциал с целью разработки системы мероприятий, направленных на предупреждение необратимых изменений в среде. Разработаны предложения относительно создания ряда кластеров (туристического, лечения верхних дыхательных путей, лечения туберкулеза, индустрии развлечений и других) в рамках рекреационно-экономического комплекса АР Крым с целью улучшения селективно-специализированного обслуживания рекреантов и совершенствования управления рекреационно-экономическим комплексом в целом. На основе анализа научной литературы, архивных материалов и исторических источников выявлены патогенные зоны и особенности их влияния на деформацию территориальной организации региональной общественной системы “АР Крым”, а также на состояние здоровья рекреантов, которые используют такие зоны как рекреационный ресурс региона, что подтверждает необходимость учета полученных результатов в градостроительстве, районной планировке и при осуществлении любой другой деятельности, прежде всего в сфере здравоохранения. Предложено семь возможных сценариев социально-экономического роста АР Крым в рамках выбранной модели, обозначенной нами как инновационно-мобилизационная модель социально-экономического роста региона диверсификационного типа; в каждом сценарии определены региональные интересы и возможные риски их реализации; предложен сценарий, в котором согласованы региональные детерминанты с национальными приоритетами в условиях предупреждения рисков регионального развития. Обоснован выбор инновационно-мобилизационной модели социально-экономического роста АР Крым на период до 2015 г.

Обоснована модель нового административно-территориального устройства АР Крым, которая предусматривает создание 6 округов (Симферопольского, Ялтинского, Керченского Севастопольского, Евпаторийского, Джанкойско-Краснопереконского) путем объединения отдельных административных районов.

Ключевые слова: *Концепции социально-экономического роста региона, национальные приоритеты, региональные детерминанты, риски регионального развития.*

ANNOTATION

Berezhnaya I.V. National Priorities and Regional Determinants of the Social-Economic Growth of the Region (on materials of AR Crimea) . Monograph.

The thesis for the doctor degree of Economics by speciality 08.10.01 – Allocation of productive forces and regional economy. – The Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 2005.

The thesis to a substantiation of theoretical-methodological bases of development of concepts of social and economic growth of region is devoted. For the first time the new direction of scientific research of social and economic development of region as public reality and as object of regional economy is developed. Its essence consists in obligatory use of the following methodological courses at construction of concepts of social and economic growth of region: an all-round estimation of system “region” in modern system of readout, the definition of the strategic purpose, the account of national priorities, regional determinants, risks of regional development.

The principles of approaches to estimation of recreational potential are outlined. The offers concerning creation of some clusters within the framework of recreation-economic complex of AR Crimea are developed. The possible scripts of social and economic growth AR Crimea are offered.

A choice of innovative-mobilization model of social and economic growth AR Crimea for the period till 2015 is proved.

Keywords: *Concepts of social and economic growth of region, national priorities, regional determinants, risks of regional development.*